

את האמונות הפזורים בספרו אנה ואנה בפרחי חמד על כר נרחב. כמה נכבדות מדובר בו על תיקון המדות ועל ההשגחה האלהית, על מעלת התשובה והכמחון והאמונה בדעת והצדק האלהי, ובכלל על כל המדות הרמות אשר הן תפארת לאדם באשר הוא אדם⁸). כללו של דבר בחכמה וזולתי חכמת התלמוד היה זה הרב יחיד בין האשכנזים. אולי היה זה רע וזר בעיני רבים כי רב גדול בקהלה גדולה יעסוק בדברים הללו אבל לא שמענו כי היה איש פוצה פיו נגדו כי באין כל ספק לא היה איש בארצו ובכל אשכנז אשר לא רחש לכו לו דבר טוב ותודה על המוכה אשר עשה לעמו ולאמונתו בספרו הזה להצדיק אמונתנו ולהשיב תשובה נצחת לכל המוענים עליה. אמנם הוא לעצמו בדעתו את תכונת רבני זמנו ומשפמם דאג בלבו שיהפשו עליו רבים מקצת הכנתם, ובפרט יהיו מלינים עליו על שדורש מעמי המקראות ויאשימיהו על מצאם בספר פירושים אשר רבותינו הראשונים מפרשים מקצתם בדרכים אחרים. אלה הם קצות דרכי זה האיש אשר היה יקר בדורו. אם מת בפראג ובאיזו שנה מת לא ידענו אך לא רחוק הוא כי לא מת שם יען כי לא נמצא מצבת קברו בבית הקברות בפראג בין הקברים של בני זמנו ר' אביגדור קרא ובנו, אבל גם מספר שנים אחריו לא שמענו דבר מרבני פראג מפעלתם ומעבודת רוחם על שדה חכמת ישראל והאחרון אשר שמענו שמע חכמתו עד סביב לחצי המאה השלישית, אשר הוא גבול מחקרנו עתה, הוא מהר"ר אליה מפראג אשר כבר הזכרנוהו. ונראה כי גם באשכנז הפעילו התלאות אשר מצאו אותם בזמן האחרון הזה הרדיפות והגירושים שרבים מן החכמים והרבנים עזבו ארצם. נפנה נא עתה ארצה איטאליא ושם נמצא רבים וכן שלמים חכמים וסופרים אשר מאשכנז באו שמה.

פרק שבעה ועשרים

איטאליא.

גן אלהים איטאליא סבירכת ה' ארצה. הטבע פארה ביפי נועם ועדן מרחיבי לב רואיה. אכן כאשר ארץ חמדה היא למראה עיני יושביה ודורשיה וצבי בין כל הארצות אשר ישבו בהן בעלי דת המשיחית אף כן נבדלה מהן לטובה בבחינת צדקה וחסדה נגד היהודים השוכנים בקרבה. "לכבוד יחשב זה לאנשי איטאליא, כי גורל היהודים כתובם מעולם לא היה לרע להם כאשר היה בכל נפית ארצות המערב לא נאמר כי לא היה זמן אשר גם באיטאליא עבר עליהם כוס הצרות אבל נאמר כי אם גם פעם אחר פעם הריעו להם לא היה זה תמירי ולא עשק מבלי חשך" (חנוך היהודים וכו' לה"מ גירעמאן ח"ב צד 2). המעמד המבי הזה לא החסיר גם מטובה את חכמת ישראל. כבר ראינו כי בכל הזמנים היתה איטאליא ארץ מגורי התורה והחכמה. ובדורות אחרי הטבח הגדול בספרד בשנת קנ"א, ובמשך זמן הרדיפות והגירושים

במאיר עין לספרי פי' ע"ז אות ח'. אם נבין בסעמיו נראה שיש בהם סתמיהם לחסיד אשכנזי כמו שיש בקצת דעותיו על חקרא ותלמוד שדבר עליהם בחקירה חפזית מה שלא שמעה און אשכנזי מעולם, ויפה כתב הרב ר' משה גירעמאן בספרו ח"ג צד 245 שזוהי אות שחכמי זמנו אף שהקפידו במעשה על כל קין וקין בכל זאת סבלו דעות מושכלות בעניני אמונה.

8) שם ב' תוזכר לפני זה צד 242 שתרנגם ללשון אשכנזי מ' ש"ז מאמר ארך בענין הקצוות במדות ודרך המצוה הנרצת. ועד שני סימנים. וכתב שם בחזרת אות 2 שמות המאמר מ' ש"ז מצא ראייה בחרת להסערתו החדשה שספר ארתות צדיקים חבר ר' ליפמן שלנו, שכל הפרק הראשון בא"צ דומה בענין ממש למש"כ בס' זה אף שזה וזה כתבו דבריהם על פי דברי תרס"ב בהלכות דעות III - 1 - מ"ס זאת החששונית ביניהם מחויקת חשערתו. וכבר הביא שם צד 225 קצת דמיונים לתצדיק חשערתו זו.

(דור ח"ה)

והגרושים בצרפת ובאשכנז הגדילו והוסיפו שם חכמה ותורה. כי איטאליא היה הארץ אשר בה ישכון ישראל בטח. הרבה מהנדרים מארצם אשר הקיאו ארץ מולדתם שם מצאו מנוח לכף רגלם, מספרד ומאשכנז באו שם חכמים תלמודיים ודורשי חכמה, וזה פעל כי הרחיבו גבולות התורה והחכמה ופרו בארץ. אך מעט נדבר פה על חכמי איטאליא בדורות האלה אשר לא השיגו פרסום בחכמת התורה שבעל פה בהלכה ובאגדה אף כי מאד נכבדים היו במדעים ועשו להם שם בחכמת הלשון והשיר והדבור ובכל החכמות האחרות כמו החכם רבי אברהם בן נחמיה ש בן רבי יוסף בן נחמיה, הוא המעתיק ללשון הקדש ספרו של פומאס די אקוינא מלשין לאמין והוא היה איטליני וחי בחצי המאה השנית⁽¹⁾. והחכם המליץ רבי משה ב"ר יצחק ריאמי משרור וחכם בחכמות חזוניות (עי' גרעץ ח"ה צד 154) וחי ברכיעות הראשונה למאה השלישית. גם לא נרבה דברים על הרב החכם רבי יהודה מיסר ליאון בן רבי יחיאל מניאפול אשר היה נוהג ברבנות במנטיבה אבל ספריו שכתב הם רק בעניני חכמיות. מכלל יופי בהגיון וניפת ציפים על חכמת ההלצה והדבור⁽²⁾ ועוד אחרים כמותם, אבל נדבר פה על רבני איטאליא בדור הזה היוצעים בחכמת התלמוד אם על ידי חבוריהם או על ידי פרסומם בין חכמי דורם.

הרבנים אשר היו באיטאליא בדורות האלה היו לשני מחנות. הרבנים מבני הארץ אשר גדלו ונחנכו שם, היו חכמים כוללים כלם יודעים את התורה עד היסוד בה ודורשים בה בדרך הישר בלי פלפול עקש ופתלתל. אבל היו גם חכמים מחוכמים בכל מיני חכמות התבל ובפרט היתה חכמת לשון הקדש והמליצה והשיר להם לחמדת לבבם. ויען כי בדרך הזה אחזה רגלם גם בעבור זאת חדלו ידיהם מעשות ספרים היכה אין קץ בעניני הלכה לא חרושים ולא פסקים. אות נאמן על זה יראה לנו בשום לב על משפט הרב מיסר ליאון ומעשהו. כבר הגדנו כי זה הרב לא מצא נכון לפניו לכתוב ספר בעניני הלכה, לא מפני התרשלותו לעשות ספרים הלא כתב כמה חבורים בכל עניני החכמה, וגם לא יעלה על הדעת כי מחסרון ידיעה שלמה לא מלאו לבו ללכת בין מחברים ספרי הלכה הלא איש אשר התבדך בלבו להתחרה עם התלמוד מהרי"ק גם לא קצרה ידו מלכתוב ספר באחת או בהרבה מן ההלכות אבל לא עשה כן כי חשכו למותר, אמנם בעת ההיא היו באיטאליא גם רבנים רבים אשר באו שמה מארצות אחרות ובפרט מאשכנז, אלה הרבנים גם פה בארץ מגורם החדשה נשארו על תכונת חכמי הארץ אשר יצאו משם. החכמה והמדע היו לקצתם דברים מיותרים ולקצתם היו כשכים בעיניהם ולצנינים בצדיהם. דרך למודם כלמוד האשכנזים, ודעותיהם באמונות ודת ודרכי חייהם הכל כמשפט ארץ מולדתם, אבל גם אלה לא פעלו גדולות בספרות ההלכותית ועל כל פנים לא העשירו ספרותנו בחבורים מיוחדים מין החרושים או הפסקים כי אם רובם ככלם לא השאירו אחריהם רק תשובות על שאלות אשר קבצו יחד והיו לספר. מספר רב מאלה ומאלה לא נודעו לנו על ידי חבורים שחברו. מן הרבנים באיטאליא בתחלת פרק זמן הזה, והוא שנת קנ"א ואיזה שנות עשר אחריה נודע רק מעט מועד מתירתם בהלכה אולם כנגד זה בתחלת המאה השלישית יודעו לנו רבנים מופלגים אשר השיגו פרסום בעולם ואשר מפרי חכמתם ותורחם

(1) על אודותיו עי' בתנך היחודים וכו' לר"ם גירעמאן ח"ב צד 95 ותלוא. ובס' אור חיים סי' 194 כתב שענין היתקתו הוא סי' סוסאס לס' סח שאחר הטבע לאריספו ר' חיים מיכל בעל אוה"ח שנתקן סידך הקדמה שר"א בן נחמיהש כתב שם שיותר טוב ללמוד חכמת חפזילוסופיא מחכמי ארזם מללמה מחכמי חיונים. (2) ספרו נופת צופים נדפס במנסובא בחייו וחילי מחרש ר"א יעלינצק צרף לו בספרו מדידת י"ח כללים באגדה. כס' אור החיים פורס כל ספריו ומאמריו שבעה במספר אודות תולדותיו עי' לחץ אצל מהרי"ק. (ד"ר ח"ה)

תורתם הניעו אלינו כמה ספרים בהלכה והיו המצויינים בהם רובם מבאי אשכנז, והיה תקפם וגבורתם בתלמוד ופוסקים ורובם נעורים משאר החכמים והיו בהם גם אחרים אשר היו עויני התכמות ודורשיתן. כמעט יהיה זה לנו לפלא כי אלה הרבנים אשר באו מארץ אחרת ואנשי אימאליא הביאו לקראתם כבוד ואהבה וקבלום בסבר פנים יפות לא נשאו פנים למשפטי הארץ הזאת ובאו לדדותם בתוך ביתם. אבל נבין זאת אם נשים עינינו על חכמים אחדים באימאליא על דרכי חכמתם ודעותיהם אשר היו בעיני האשכנזים ההולכים לתומתם באמונות ודעות דברים זרים ומסיכנים לחוריה.

הנה נעביר לפנינו ראשונה אחד ממשכילי ספרד אשר אולי אביו וכל ביתו היו מן הגולים מספרד בשנת קנ"א. את המשכיל הזה מצאנו בקאמאניא בציציליא אשר שם למד ולמד וחבר ספרים. זה המשכיל אשר היה גם תורני הוא החכם רבי אהרן בן רבי גרשון אבן אדב"י. אביו רבי גרשון ואחיו רבי שלום אשר יכנה הרא"ש ושאר אחיו כלם היו בעלי חכמה. חתנו היה הרב רבי משה גבאי אשר היה מן הרבנים בהוניין אשר במערב אשר היה נכבד מאד בעיני הריב"ש והרשב"ץ (עי' לעיל פט"ו). והנה אין לנו פה דבר עם קורותיו ולא עם ספריו אשר לא ראינום ורק מפי עצמו שמענו שחבר⁸) אבל נתנה לב על ספרו „פירוש לפירוש רש"י על התורה", יען כי סמנו הרבה הצעות מדבריו מנחות לפנינו⁹) אשר לפיהן נוכל לשפוט מעט על מינו של האיש הזה על דרכי חקירתו משפטי ומעשהו. בספר הזה יתראה לנו פעם כנותן נפשו על כבוד התורה ועל כבוד חכמיו ופעם ידבר בלי כל יראת כבוד ומשתמש בלשונות על דברי התורה ודברי חכמים, אשר הם למורת רוח לתורניים ותלמידים החמימים בדעותיהם ובפירוש לרבנים מאשכנז. לא יעלה על דעתנו לדבר משפטים עם איש אשר יודיע דעתו על עניני תורה אשר לא כנפשו וכמחשבותיו או אם יבוא לחלוק על אחד או רבים מקדמוניו. כי רוח היא באניש חפשי בחקירתה, אבל חובה היא לכל אדם לשמור פיו ולשונו מלדבר בלי נמס מיסרי על דברים ואישים המקורשים בעם אשר קדשם הזמן וההרגל והנוגע בהם וידבר עליהם בלי ענוה ויראת כבוד כנוגע בבכתי עין העם. אבל זה האיש לא נצר לשינו ועטו. לא יתכן כי לא התעוררו כלבם הרבנים ההולכים לתומם באמונתם בדבריו מלשונות התורה כאילו משה כתב דברים בתורה מדעתו¹⁰). ואיזה רבני ותלמידי יסבול קושיות ותמיהות בתורה הנאותות להתעית את המון הקוראים ממה שקבלו מאבותיהם. כמו תמיהותיו על עניני יעקב ועשו שדבר הרבה בשבח עשו ובגנותו של יעקב (פי' תולדות) שבהן עושה את יעקב לרמאי וגויב ויושב אוהלים מעצלות ואת עשי ראוי לברכה מכבד את אביו ואיש זריו נכבד, ומביא שם מה שנאמר בתחלת

השמע

8) החבורים שחבר לפ"ם שהוכיחם בפירושו ע"ת אבדו כלם, ופרשם בעל ס' אור החיים הג' וחס משה במספר וכלם אין בהם על ענין הלכה, ואחרי שאבדו אין שות לחיבורם בשמות.

9) אלה החצצות הן בקונטרס שחבר החכם הר"ר פערלעם בלשון צרפת ותחשבתיו בו כל צרכי אבל חספר עצמו לא היה לגנוד עיניו ועי' גם בס' אור החיים סי' 81. הדבר על אודת החכם הזה ופירושו באריכות. וגם ממנו בברתי קצת דברים ביבליאוגראפיים כפי הנלע"ד.

10) בכ"מ כשכא הרביר בתורה כמה שאמרו קצת אישים אשר לא מישראל המה דרכי לאמר משה כבד כיתום באלו התורות חיי שרה. משה העתיק לשונה ללשון הקדש (שמות) משה מתורגם מלשון מצרים ללח"ק גי' שם דברי משה נתן פנים למנחת יעקב לעשו (וישלת וכן רבים). ובמקום אחר (יורא) הוא אומר: זה דברי משה המעתיק מלשון ערבי ללשון הקדש ודבר זה נפלא בעיני וזולתנו שחשבו שהחכם הזה השב שחזירה נכתבה בערבית ומשה העתיקת ללשון הקדש ושבוש נורא הוא זה שהוא אמר כן בענין דבור אברהם עם המלאכים וכוונתו על פורש' והמדרש שנדמו לו כעריבים וע"כ היה הדבור בלשון ערבי ועי' אסר שמשת העתיק הדבור מלשון ערבי ללשון הקדש כענין שאמר שחרגם מלשון מצרים ללשון הקדש אבל זה השמות לא עלה על לבו לומר שהתורה היא תרגום מן הערבי ללשון' וקצת היה כתיב בלשון ערבי.

(ד"ר ח"ת)

השם ע: כשעלמו מהאדם ידיעות הרברים מסכותיהם יקבל ידיעתם מהוראתם הנראים לעין. הנה מצאנו עשו הבף גדל במעלה ובנוי היו אלופים ושרים ומלכים. ודמיוני שאלות כאלה נמצא הרבה מאד בספרו. ובלי ספק עוד יותר מזה היה להרברים למעצבה אשר בהרבה מקומות חולק על התלמוד עד שמלאו לבו לאמר על אחד מעקרי מדרשה על אחרי רבים להטות לענין שהולכין אחרי הרוב ואמרו שזה הוא קבלה ממשה רבנו ע"ה ולא נהירא לי אמנם פירושו כפי הפשט ופירוש קרוב לפירוש הקראים (משפטים). ואומר על קצת דרושים: אמת (משפטים). ולי נראה (תולדות). וזה מבואר הביטול (וישלה). זה המימרא אינה אמת (משפטים). ולי נראה שזה משפט מעקל (שם) ועוד הרבה כאלה. ועל קצת פירושים מרבנו שלמה אשר עליו המך יסודות פירושו יזכר לפעמים בלשונות מרים וקשים בלתי נאותים ובשום לשון כמי: כל מה שכתב ישא הרוח, לא אשא פנים לוקן כי לא אצדיק רשע, שקר ענת בשרה, ועוד הרבה דבורים לא נאותים כאלה. וכן העין פנים בדבריו נגד ר"ה ורמב"ן. והנה אף אילו כל דברי מחלקתו נכונים, מעשה נכלה הוא לגלוגו על דברי חכמים גדולים אשר היו תפארת ישראל, ועל כן לא נפונה כי לא מעט פעל האיש הזה להבאיש את רוח בעלי החכמים בעיני הרברים התמימים אשר לא היו מהם. ואמנם בעבור זה לא נרשיעהו לאמר כי היה מקלי הדעת באמונתו או מלעיג על דברי חכמים מרוע לב או מחסרון אמון בתורתם. כי לפי היוצא מתוך כמה מקומות בספרו היה משתדל בכל עז להראות לעיני העמים והשרים את צדקת חורבתו וטהרתה ולהסך בעדה בפני המוענים עליה (בחקתי, ואחתנן וכ"מ) והיה מקהה את שני הקראים לערות עד היסוד פירושהם (כי תצא). וכן בקצת דברים אשר לפי סברתו פירש הכתוב לעצמו אומי: ורבותינו ז"ל פירשו בדרך אחרת ואני אהיה בסל במיעוים (משפטים) ובמקם אחר בפרשי ענין עדים זוממין שלפי הסברה הדין נותן. לומר שאם נהרג יהרגו, מתנצל ואומר: ואני מגלה פנים לתורה כי דבריה אמת ואני בסל במיעוים (שיפטים), ואיש אשר אלה לו בין פריצי בני עמנו לא יתחשב, אך הוא מן האנשים אשר לפעמים לא יוכלו למשול ברוחם ויוציאו מלין מפהם בלי דעת. וזה רק רפיון רוח לא חסאת מרי. מפירושו נראה כי היה בקי בתלמוד ובמדרשים, ודרכו בהם לרוב דרך הספרדים. מדתו למעט בנסים כיכלת ידו, ואמר בענין כתיבת כל התורה על האבנים שיקמו שרצה לאמר עקרי התורה והם המצות בזכר לבד כי כל הרברים לא יכילו אלף אבנים והאומי על דרך גס פתי ובל ידע מה וכי תבא, וכן פירש בדרך משל וציור. כמו פירוש על אמרם שבא אדם על כל בהמה (בראשית) וכן פירושו על לא יבער הסנה-שם(ת) ועוד אחרים. גם בקבלה היה לו יד ושם אבל לא היה מאוהביה, למען לא יחסר כל בו עשה גם רמזים בתורה והמה הכל. כמו כי יסיהך אחיך בן אמך רמז על בן מאם שעתיד להסית (ראה). והנה הצגנו פה זה החכם ראשונה יען כי בו נראה כל התכונות והמדות אשר היו למשכילי ספרד אשר כבר בארצם היו למורת רוח הרברים התמימים החסידים וכלי ספק לא היה הוא וכל בית אביו יחידים אשר באו לארץ הזאת והביאו אתם דעות אשר לא כרות הרברים האשכנזים אשר התישבו שם, ובהיות שגם מחכמי איטאליא ורביה היו רבים אשר כבר לפנים הלכו בלמוד החכמות בעקבות הספרדים, על כן נוכל לשער כי נולדו בה כתות ונורע הזרע למחלוקות.

בין הרברים הבאים מארצות אחרות ונישבו באיטאליא נשא וגבה מאד מהר"ר יוסף בן מהר"ר שלמה קולון הנקרא מהרי"ק. לפי עדות מהרי"ק בכמה מקומות היה אביו גדול הדור והוא קבל ממנו תורה (שו"ת מהרי"ק סי' נ"ב). והיה אביו (דייד ח"ת)

אביו יושב אתו באיטליא כן מבואר מתוך תשובה שכתב הבן לרבי פנחס ואזון על שאלתו ששלח אליו מעיר אנקונה (שם סי' נ"א נ"ב). בפי רבים נקרא צרפתי וזה יורה כי היה צרפת ארץ מולדתו (סי' ל"ז) ואולי היה הוא ובית אביו מצאצאי גרושי צרפת (שם קנ"ה) מי היו רבותיו לא שמענו וקירוב הדבר שכל תורתו היתה לו מאביו. תחלה ישיבתו היתה במלכות מאביא בקנבארי עם אביו והיה אז בילדותו (עי' סי' ס"ט קמ"ו קנ"ט) אבל נראה כי לא הוא היה רב העיר כי אביו ואחרי מותו או בזקנותו מלא הוא מקומו (עי' סי' קמ"ט), אמנם המקום אשר בו היה עיקר פעולתו ואשר משם יצאו רבי תורתיו היה העיר מנשובה. שם שמוהו אלוף לראש ומשם היה שמו הולך בכל הארצות ובכל קצוי ארץ לתורתו ייחלון. מרחוק ומקירוב פנו אליו רבנים וגם קהלות גדולות בשאלות, ומדעתו כי גדול שמו בעמו ודבריו היו נשמעים מלאו לבו לפעמים לכתוב פסקים אל אשר לא שאלוהו ולהתערב בריב לא לו ולגזור בלאו על קהלות אשר אין לו דבר עמהן. דרך למדוד חרוד ובפרט במשאו ומתנו לבטל סברות אחרים או לרחות ראותיהם קולע אל המטרה בחריפות פלפול ולא יחזאי. ולא מעט יצלח לו להראות כי הראיה שהביא זולתו על סברתו היא ראייה על ההפוך. עוצם חריפותו הביאהו לפעמים כי בנה על יסודות דקדוקים קלים, אבל תורתו בכלל היתה מגינה עליו והיו דבריו נחמדים ומקיבלים לפוסקים האחרונים והעלום להלכה בכל מקום בשלחן ערוך ומשדללים לפרשם ולהעמיד על כונתו (וי"ד סי' ב' ש"ך סי' ק"א וסי' נ"ג סי' ק"יג ובמ"א). ואף במקום שיש לפקפק על פסקיו השתדלו לישבו ולהצדיקו (שם סי' רנ"ב ש"ך סי' ק"ב). מהרי"ק לא נהג כהפלפלנים האחרונים אשר עשו פסקים רק על פלפולם ולא על פי כללים מיוסדים, כי אם העמיד לו כללים אשר היו מנהיגיו בפסק ההלכה. הוא הצרפתי היה מנשא לכל לראש את בעלי התוספות הצרפתים ונמשך אחרי מהר"ם מרומנובורג שאמר ונהגו העם כדברי האלפסי במקום שאין התוספות חולקות עליו. אמנם לעמדת הרמב"ם כרע ברוך והיה אומר עליו: הואיל משה באר את התורה ולא הניח מכשול לפני קורא ספרו (סי' ל"ב) כי דרכו של רבנו משה לילך בדרך רחבה ולבאר דבריו (סי' נ"ב), ונתן כלל בענין לשונותיו ואומר חלילה לחכם גדול כרכנו משה להזכיר כיונה אחת במאמר אחד בלשונות מתחלפים (סי' ק"ע), הוא עשה כלל חדש. לא אמרו אין למדים מן הכללות אף במקום שנאמר בו חוץ אלא ברברי התנאים שדברו בלשון קצרה ואף בדבריהם לא נאמר כן כי אם על צד הדוחק כשאין לנו תירוץ אחר (סי' י'). הלכה כר' חייא נגד שמואל (סי' ק') ונתן כמה כללים בענין מענת קים לי כפלוני (סי' צ"ד וסי' קמ"ט), ובכמה לשונות הרגילים בתלמוד ובקצת הלכות קצובות שהולכים

אחריהם

6) עי' בתשובותיו סי' א' על דבר סת' שהכריזו אנשי וירצבורג לבטל גזרת מהר"ם אהרן קרובו. וכתב הוא לשם דברי תוכחה כי לא טוב עשו 'שחם' ראויים להעשג וככל התשובה נראה כי לא נשאל על כח רק יצא לרוב בעד קרוביו. וכן סי' ד' בענין תפיסת ריגנסבורג גזור גזירת תפירת על כל יושבי ארץ אשכנז, וכן התשובה אין תוכחה כלל ששאלות על הדבר. ובסי' כ"ז כתב למהר"ר יעקב מרגלית א"ב שלא סחטת שאלת יבן חניני גם בקצת תשובות אחרות שכתב.

7) עי' בס' י' שכתב נגד סברת חסונן, ואני אובר אדרבא איפכא מסתברא. ובסי' כ"ט שאמר על הראיית שהביא השואל יותר היא ראייה על ההפך. בסי' ל"ג כתב השאל בענין עד אחר שאמר שהשוחט שחם שלא כהוגן שיש לחאמין להעד סבה חזקה דאין אדם מעיז פנים, והשיבו אדרבא נלע"ד דאדרבא דחוקה דאין אדם כעיו פנים שייכא מפי למועד לשרטת וכו'. וכן תמצא בתשובותיו עוד במקומות אחרים.

8) על זה כתב לו חכם מאנקונה תפיתה שיוכן מדבריו שהתוספות עקרו ואנו אין לנו אלא דבריהם. והשיב: ח"ו לא באתי למעק כבוד התורה (נ"ל שצ"ל תמים) כי גדול היא יותר ממה שתלה יכול לדבר אלא שכונתי שבמקום שהתני' חולקות על הרי"ף אנו חוששין לדבריהם לחיותנו מסופקים חלבה כדברי סי' מ"ט לא יוכרח לומר דלענין פסק הלכה נסמך עליהם כאשר אנו סומכין על רב אלפס וכו' כן כוונתי בקצור. מן חלחץ אשר הוא לוחץ את עצמו נראה כי חשב שיש הבדל בענין זה בין אשכנז וצרפת שכל דבריהם ע"פ חכמי צרפת וכן איטליא שנימשכו בכדרכת ראשונה אחר הרי"ף והרמב"ם וע"כ זה כונת התגצלות.

(ד"ר ח"ה)

אחריתם במסך ההלכה⁽⁹⁾, ואיזה כללים בענין קיום המנהג אף במקום הלכה (סי' ח' ובמ"א), כללו של דבר מהרי"ק לא עשה תשובותיו על צד הקרי וההורמן כי אם כבונת הלב על יסודות ההלכה וכלליה.

לצדקה יחשב לו למהרי"ק כי התגבר כארי להלחם נגד קצת מנהגים מאוסים אשר השתרשו בעם. וזה כי רבים מבני עמנו מתנשאים ליתן עיניהם בבעלי כיסים... להזמין אותם לפני רב או דיין מארץ רחוקה למען הפיק זממם ובתחבולות כאלה היו מונים את בעלי ממון להוציא מהם ממון ברמאות ושלא כדרך כי העשיר הירא מסכנת הדרכים נוח לו לתת לתובעו שלא ביושר את כל תביעותיו מלכת לידן עמו לארץ רחוקה ולפעמים גם רבנים תמכו ודי עושי עול האלה, ונגד זה קם מהרי"ק ונזר בחרם ובאלה שכל העושה כן אין ראוי להיות מכלל עם ה' (סי' כ"א וסי' צ'). ובכלל נראה מתוך קצת תשובות כי קנא להצדק והיושר אשר חלולם הוא כחלול השם ועל כן אם ראה או נודע לו מעשה נבלה כזה לא נשא פנים לכל אדם אף אם יד אחד מגדולי הרבנים באמצע. כמו שנראה בעיניו שהיה לו עם מהר"ר ישראל, אשר חבר אחד רבי זלמוני היה קובל עליו לפני מהרי"ק, כי היה בעת צרה שצוררי היהודים העלילו עליו וחשבו להשחיתו חנם וניסף מהר"ר ברונא גם הוא על שנאיו, שגלגל עליו דברים שחרף וזלזל אותו ונתן עליו נדוי ואף ש' זלמוני צווח שרוצה לקבל עליו את הדין ומוכן לעשות את אשר ימילו עליו רק יסיר ממנו את הנדוי כי לפי דיניהם מי שיחיל עליו נדוי שלשים יום ממנו אבוד ומוכתב למלכות, אל כל אלה לא עשה מהר"ר ברונא ועמד על דעתו. ואמנם מי היה אשר יצא לישע רבי זלמוני (האמנם שכבר אחר המועד כי באשמת מהרי"ב כבר אבד כל רכוש) מהרי"ק היה אשר בלי משוא פנים דבר משפטים עמו והוכיח לו אשמתו אל פניו ואף כי מהרי"ב בא בסכת לפניו מלא תלויות מהרי"ק לא שב מדעתו אך עוד יותר הגיד עליו עולות, וממלקו ברברים קשים כגידים (סי' קס"ט). הן אמת כי לא עשה מהרי"ק בזה יותר ממה שעשה כל איש אמת אוהב מוסר ומבקש צדק, אבל צדקה גדולה עשה כי השתדל להיות איש במקום שאין איש מיכח להרב הזה מומו ומרשעתו על עותתו הלא הוא עצמו מתפאר כי יש אחרים מקנאי קנאתו. אף כן יאתה לו תהלה על אשר עמד נגד קצת הבאים מארץ אחרת ורצו להנהיג דיני איסור חרשים נגד מנהג הארץ מאז. כמו שכתב בתשובתי לאנשי פלורנץ בענין סבלנית כי מאחר שמנהג הארץ מעול שאלו לסבלנות לא יאבו ולא ישמעו למה שחרשים מקוב באו רוצים לחיש להם ומכיר להם צדקת מנהגם (סי' ק"ע) ובקנאה גדולה הוכיח את החולק עליו ומוליכו שולל כבר כי רב וסיים תשובתו השנית (סי' קע"א): הנה אשמתו רבה וגדולה עד לשמים... והוא כפתן חורש אומם אונו. ודבריו דברי רוח בלתי ממש וגם זיף את המפרים.

ואמנם זאת הקנאה העזה אשר רבצה כי והשיאתה פעם בפעם להתערב בריב לא לו, לצוות ולגזור על מקומות הרחוקים מנכולו, גם תוליתתהו תענה מדרך השכל. בעת ההיא היה בקושטנדינא רבנות רב הרבניט הנאון מהר"ר משה קפסלי מטעם המלך אשר בלערו לא ירים איש את ידו ואת רגלו להורות ולדון בלתי רשותו. ומאז היה כן בין היהודים כי רב מטעם המלך אשר כל עניני היהודים בידו לא היה

רצוי

(9) עי' סי' ס"א שני סתירים בשני פעמים חושבים בשנים. סי' פ"ד פעם רעה הלכה ככתאוי. סי' קל"ז הלכתא כרבא לכו אבוי אפילו אי פליגי אליבא דתנאי. סי' ל' אין לחקל בעינותא אלא במקום שהקילו הכפים. סי' נ"ב אין בדינו להזין דברי הנאון ר"ת במקום אפילו ככלל נימא. סי' קל"ז התוספות כשמתרצים תירוצים אין מתבונים ב"א לתרץ תתי' תנאיה יותר ולא לחשבינו פסקים. והענין יצא עוד חריב כאלה. (דו"ד ח"ה)

רצוי לרוב הרבנים, ויהי גם לו קנאים אשר שנאוהו, ומחשבותם כל היום להלשינו ולהביא רעתו רעה אל אחיהם ואז אירע כי בא שם ציר שלח מירושלים (ר' משה ארבעה ועשרים) לקבץ נדבות לבנין בית הכנסת. הרב קפסלי קבלו בסבר פנים יפות וגם עשה לו טובות הרבה אבל את בקשתו לקבץ נדבות לא יכול למלאות כי חק נתן בעת ההיא (שעת החרום) שאין ראשים לשלוח מעות מסורקא למצרים. עקב הטובות שעשה לו הרב התחבר עם ארבעה חרשי משחת שונאי הרב הנקובים בשמם: ר' אליה פרגס ר' אהרן בן אביר ור' יצחק בן שמואל אלהירנא ור' אשר ב"ר יצחק הכהן. והנה אלה הארבעה פועלי און כתבו מכתב שמנה מלא תמידיות ותרעומות על הרב כי הוא איש מחטיא את הרבים ומחלל שם שמים ושלחו אותו על ידי אותו האיש הנבזה הציר מירושלים להרב מהר"ק והציעו לפניו קצת הוראות מוטעות אשר לא יסעה אחד מן התלמידים. ומה עשה מהר"ק? החשב מחשבות והיה מתין במשפטו אולי אלה הכותבים הם שונאי הרב על כן הוציאו עליו דבת שקר? החקר ודרש על אמתת הדברים לשמוע מפי חכמים אחרים אנשי אמת על תכונת האיש הזה ושיבו? או שאל את בעל המעשה ושמע מפיהו או ספי כתבו כי כן היה המעשה, שאולי אלה המלשינים שנו מעם או הרבה בענין השאלה והלא לפעמים שנוי אף במלה אחת ישנה הדין'). הנה כל זה לא עשה לא חשב ולא שאל לא חקר ולא דרש כי אם האמין כאחת הנשים הוקנת לכל אשר היה דובר רבות רעות זה הנבזה הנזכר חציר מירושלים וברגו וכעסו אבדו עשתותיו ויטרוף באפיו כבוד אדם גדול וצדיק, בקרדומות בא עליו להכרית כבודו משרש נטל עליו חרם בקללה נמרצת גזר להבדילו מתיך הקהל ויהיה מותרם לכל ישראל, פסלו להורות הוראה ולפסוק דינים וקרא אחריו מלא כי לא הגיע אפילו לרועה צאן, ותנעל הלשון והעט להשיב כל החופיו וגדפויו על איש אשר לא ירעו מתמול שלשים. וכל זה על דברת שונאים מקנאים נזכלים ובעלי לשון הרע. ומאד הסכיל לעשות בכל זה הלא יכול לדעת כי כל דבריו יהיו לרוח. כי טה יפעל בחרמיו וקנאויו ואיסודיו בקהלה גדולה כקונשטנטיא אשר בעת ההיא היתה מן היותר מפוארות בעולם והיתה יושבת בטח בצל כנפי מישל חסד, ואשר לרוב היתה טובתם הזאת פעולת הרב הזה, אשר רצה לחלל שמו בקהלתו כי קרוב למלכות היה ונחמד וגעים בעיני מלך ושרים. היכול לקנות כי לא ישיבו עוותתו אל חיקו לאמר מי הוא זה ואיזה הוא אשר בא לדרותנו בתוך ביתנו? ובאמת כן היה. כי מדי בא המכתב העלימוהו ויותר משנתים ימים היה צפון בקורן בשארץ יון ואין איש ערב לבו לפרסמו או למסרו להרב עד שחזו של הרב שמע ממציאות המכתב וצוה על מי שהוא תחת ידו לשלחם להרב לקונשטנטיא וכן עשה. ויהי בקראו הדברים המכתב וכל התשובות (ס' פ"ג פ"ה) קבץ הקהלות וקרא באזניהם וגעו כלם (בכביה) ובקשו אותם עדי שקר ולא נמצאו כי

ביום

(10) חנה למותר לדבר על ענין תנודות שבתם עשה מהר"ק מה שעשה אחרי שכלל חיו כדיום בלב רע ושקר. אכן שלא בעיני על המהר"ק שלא ראת שכל התוראות שאמרו כי שמו אינן כדאי להתרים עליו. אחת מהתוראות היא אחד קדש בנורית שאין בת ש"ס שלא חשש לרשומאל שבא ש"ס כבודו, והוא עצמו מכיבא ככה פוסקים ופסקי דלא כשמואל אך, לפע"ד הדין כדשמואל, ע"כ מי שחש דבריו אותם הפוסקים ולא לענ"ד שלו ויהי בחרם. הנדון הב' בבטא שנפלה לפני מוסר אמרו שתמיד בלא הליצה כדברי הגאונים הקדמונים ולא חש להוכרר רש"י. הנדון הג' הוא בענין כתיבת שם הכנוי לרב בנפ שחכשירו. וגם הוא עצמו הביא גם צדיקים לחכשיר חנם. והנדון דה' היה שפטר בלא גם נערה שיצא עליה קול שנחארת ותמיד הארם ולא רצה ליתן גם ואח"כ נדע ע"י קרובות שלא היו בקירושין עדים אלא הן קרובות תפסילים לת ופטר אותה בלא גם. גם בזה אפשר שפסגה המורת ויהיב שלא היה קול שוחזק בב"ד ואפשר עוד שפסגה ויתשוב שעדים הקרובים מבטלין לקלא, ועתה לא יחיה זה יותר כפסגה בדבר משנה אבל להחרימו ולבוותו ולקללו ולהוציאו מכלל קהל ישראל זה נבלת ועוד יותר.

כלם סתו במנפה (ע"פ העתקות נרעץ ח"ח בהערה 7 בסף הספר). אמנם זאת הסתלקת הנאלה היתה שורש פורה ראש ולענה למהר"ק עצמו. בה נראה נובה אפי' ורום לבבו לעשות חקים לקרובים ולרחיקים כאילו היה אדון כל הארץ, בה נראה כי היה מבוהל במשפטו פחו כמים. ובה נראה כי חסרה לו מדת החכמים הנאמנים להסיר אנו משמעו שמע שיה ונתן חלקו עם בעלי לשון הרע. ואמנם יען התחברו עם אלה הנכלים פרץ אלהים את מעשהו והושב לו נמולו בראשו, הראשון אשר שלם לו כגמולו היה היב רבי משה קפסלי עצמו אשר כתב לו דברים קשים כגידים בהוכיחו על פניו בהטוהו און למלשני בסתר ופיהם דבר שוא ושקר וכל אשר אמרו עליו לא היו דברים מעולם, ואלי נשכר לבו זכוש מחטאו כאשר הגיעו אליו עם האגרת פלפוליו בשמות חמורות בתלמיד וראה בהם רוממות חכמתי וגדולת תורתו של ר"מ קפסלי אשר הוא כתב עליו שלא הגיע אפילו לרועה צאן. ואף כמוהו כן כל גדולי קונשנמניא יצאו לישע רבם וכתבו מדורות בדברים קשים למהר"ק. אכן גם מגדולי איטאליא הוא מהר"ר יהודה מינץ כתב נגד מהר"ק תיכחה מגולה וכתב אליו: על מי הגדלת פה על מי הרימות לשון על קדוש ישראל, כי מהר"י מינץ היה מכיד מלפנים בהיותם יחד בגלילית אשכנז בישיבות וידע את כחו. גם רבים מגדולי אשכנז ומחם מהר"ר יעקב סרגליה ידיו ומכבדו קנאו את קנאת הרב קפסלי כי עול וחמס עשה לו לכתוב נגדו מרס שמע מה בפיהו. אלה היו עמלו בחפזו, הז הפריעו מנותחו והיה דואג ומתחרט על אשר עשה, ועד יום מותו לבו נדכא ונשכר על עותתו, וצוה לבני רבי פרץ כי מיד אחרי מותו יסע אל רבי משה קפסלי לבקש מלפניו סליחה על אשר חטא, הבן מלא מצות אביו. הרב נעתר מיד לבקשתו ועשה לו טובות הרבה ועזרו ותמכו תחת הרעה אשר עשה לו אביו.

יש להתאונן על זה כי עם כמה מעלות נכבדות אשר היו מצינים את מהר"ק ועם גדולת תורתו וכן מעשיו נקשרה בו המדה המנוגה להיות מתנשא לכל לראש ולכלתי החזיק השלום עם חבריו. הנה החכם הגדול מהר"ר יהודה מס"ר ליאון היה יושב לבמח אתו במנטובה כן נראה גם בתשובותיו (סי' פ"ח) ואמנם לא ארכו ימי השלום ביניהם, ותהי המלחמה כבדה ובסבתה נגרשו שניהם מן העיר בגזרת הסמטלה, ויסע מהר"ק ממנטובה ויהנה בפאזוויא. סבת הריו ביניהם לא ידענו, אבל בקל נוכל לשער כי חלף הדעות אשר היה ביניהם פעל כי ההסכמה והקירוב בין שניהם לא יכלו להתמיד לארך ימים. המהר"ק היה תלמודי בעצם. סביבו, גם בדבריו אנדה הבין רק בדרך פלפול (סי' ל"ז) ובכל ספרו אין אף רמז קמן כי מעם מעם חכמה המחקר מעורר, וכנגד זה רבי יהודה מס"ר ליאון מלבר שהיה גדול בתלמוד היה בקי בכל החכמות, וכתב ספרים בכמה פנותיהן בפחילוסופיא, בדקדוק ובתגיון ופירוש על משלי (אור החיים לרח"ס סי' 996). והוא היה בעל הדעה אשר כל הפילוסופי ספרד אחוז בה ואמר: שלפנים בעודנו בארצנו היינו לומדים ויודעים מן התורה הקדושה כל החכמות, ומה שנמצא מהן אצל האומות מעט מצער היה בערכנו אכן אחרי שהסתלקה השכינה מבינינו היה להפך כי אחרי ידענו כל החכמות או חלק מהן נתבונן בדברי התורה ונמצא שהן נכללות בתורה. ומה התבאר המעות של קצת חכמים ונתה האיסורים מה לנו לחכמה האנשים בכל יבואי והם חושבים לרוםם התורה והם משפילים אותה וינאו לבב האנשים לכל יבואי כחזריה (נופת צופים ספ"ג), ופרסם בפה מלא שהשכל ותורתה לא יסתרו זה את זה כאשר יחשבו הפתאים, והנה בלי ספק כי כמי שכל רבני אשכנז כן גם מהר"ק לא היה בעל דעת כאלה על כן קרוב הרבה מאד כי כאשר היסוף מסיר (נר"ר ח"ה)

ליאון דעותיו המחקריות בן הרהיב חלוק הלכנית ביניהם והיה לאיבה עזה וגלויה. אכן לא היה היחיד מן הרבנים שבאו מאשכנז לאיטאליא אשר לא יכול דבר לשלום עם הרבנים המשכילים אשר באיטאליא. כמוהו כן גם מהר"י מינץ בפדובא דחרח ריב עם החכם המפואר מהר"ר אליהו דילמידינו מקאנריא.

מהר"ר יהודה מינץ בן רבי אליעזר הלוי היה מאשכנז ושרשו כמנצחא והיו ממשפחת חכמים אחיו השני - בן דודו - היה מהר"ם מינץ בן רבי יצחק דודו אשר היה חכם גדול (לעיל פכ"ו) רבו היה מהר"ר אשר המכונה ענשכין אשר לפנים היה מושבו באושפירק (שו"ת מהר"י ברונא סי' רנ"ד) ואחרי כן בשנת רכ"ה ישב באולמא (סדר חליצה למהר"י מינץ). וגר בסוף ימיו באיטליא ושם נשא ונתן עם תלמידיו מהר"י אשר היה גם קרובו (שו"ת מהר"י מינץ סי' ב' ג'), וכן כתב גם אגרות למהר"ק אשר דבר עליו בכבוד גדול (שו"ת מהר"ק סי' ה'). הגה רבי יהודה מינץ היה רב ומורה בקהל אשכנזים אשר בפאדוא, ויהי נכבד מאד בארץ ונתקבלו הוראותיו (מהר"ק סי' ק ס). והיה מופלג בזקנה והארץ ימים אחרי מהר"ק אשר מת בפאדוא בשנת ר"ם (ש"ה) והוא עודנו חי שנים הרבה אחריו, ואחר מגוריו ספרד העיר שראהו בן מאה שנה שעלה וברך ברכת החמה⁽¹⁾. אמנם מכל טבל תורותיו אין שארית כי אם חמש עשרה תשובות וסדר גמ' וחליצה, ואמר מהר"ר מאיר מפאדוא חתן בנו מהר"ר אברהם כי סבת הדבר היא יען כי בשנת מתו היתה קריה פאדוא עיר מושבו לשלל ושלמו ידי זרים בספריו לקרעם ולשרפם (הקדמת שו"ת מהר"י"ם). אמנם מזה השארית הקטנה ניכל לשפוט על מיבו והכונתו ודרך למודו. מהר"י מינץ היה בלימודו אשכנזי לאמתו. רוב ראיותיו ופסקיו בונה על דברי חכמי צרפת ואשכנז. את הרמב"ם אינו מזכיר רק שלש פעמים בתשובותיו פעם ראשונה לחלוק עליו (סי' ח'), ופעם שנית עשה דבריו רק כסמך לשאר פוסקים (סי' י"ד) ובפעם השלישית הביא דעתו ולבסוף לא סמך עליו (סי' ט"ו) והלא דבר הוא כי בתשובותיו הגדולות לא נמתיק מדברי הרמב"ם אף פעם אחת, וגם לא מקרה הא שהביא ראיה שההלכה כך וכך מפני שבי אלפס וראש פסקו כן והשמיט הרמב"ם אשר גם הוא פסק כן (סי' י"ב) ואין זה דרך הפוסקים האדוניים וגראה לנו מזה כי לא היה זה הרב סבעלי ברית הרמב"ם. בקצת דברים נבדל לטובה מחכמי אשכנז שהם בתשובותיהם לרוב משאם ומתנה בדברי הפוסקים שקדם להם, ואך לעתים רחוקות מתחילים לשלשל את חקירתם מן התלמוד (לעיל פכ"ו), הרב הזה לא כן הוא לרוב מתחיל לשלשל את ההלכה אשר דן עליה מן התלמוד. ועוד זאת כשמביא ראיות בין מן הגמרא בין מן המפרשים והפוסקים מכאן דבריהם במילואם וגלשונם וזה תועלת לקורא להקל ההכנה, דברי מהר"ם מרומנובורג היו לו אסרי קדוש אשר מהם אין לסור. ועליהם כתב לשאליו: שיתן לבכם למסילה העולה בית אל ואל תשו מן הדרך אשר הראה לנו הגאון ואשר הורה ואשר פסק ימין ושמאל (סי' ז'). זה המעט מתשובותיו כבר יראנו כמה מעלות טובות ציינו את האיש הזה בהראיותיו. הוא לא היה מן הרבנים אשר לא הכירו פני הזמן בהוראה ואומרים יקוב הדין את התור כי אם ידע ושם על לב מה הזמן דורש, ואם ראה כי קרובה הסכנה שתבוא הקלה ליחיד או לרבים היה מוכן המיד להורות נגד ההרגל. ופעם אחת התיר מינקת חנירו מראותו

שאל

(1) בתשו' מהר"י סי' י"ג כתב תחת קרוב וסמוך לפסח רצ"ב לפרש קצת וכו' כ"ח בדפים שלפנינו אך בקצת' גרס רנ"ב. ובסדר הגמ' שלו סי' ל"ז כתב ד' אדר רנ"ו נתתי גם למוסר. ובס' ק"ח מצאנו מנין 'שנת שמיטת אלפים ומאתים ושמונים ושלוש לבריית עולם. אמנם זה תפנין האחרון נראה שאינו בטח"י ולא מבנו ר"א. וכבר יסר נרעץ על נכון בסוף ח"ת הגדה ח' ששנת מהו ח"ת רס"ט. (רי"ד ח"ה)

שאם לא יתיר אפשר שתצא זאת האשה לתרבות רעה (סי' ה'), ושוב פעם אחרת טרח ויגע בפסק ארוך לחפות על כבוד בת ישראל נגד המוציאים עליה דבה רעה ונגד מורה אחד אשר האמין לשמועה ורצה להשפיל לארץ כבודה (סי' ו'). והנה זה דרך הרוח ההולך בשאר תשובותיו. כל הנקודות האלה אשר יופיע נגד עינינו מתוך דבריו ופסקיו גם יצדיקו הכבוד והתהלה אשר נתנו לו בני זמנו הקרובים והרחוקים, כי מהן נראה כי היה הרב הזה תם וישר אוהב שלום ודבריו בנחת נשמעים, רק פעם אחת פרצה מריבה בינו ובין אחד מהמשכילים בעל חכמת חצינויות השוכן אתו בפאדואא אכן לא נודע לנו מה היתה סבת המריבה אבל ידענו כי היתה לאיש ריבוי מרה באחרונה. החכם והרב הזה היה מהר"ר אליה ב"ר משה אבא דילמידגו מקאנדא. הוא היה אחד מן המצוינים בבני אדם בתורה ובחכמה ובכינה יתרה אשר כבר בבחרותו יצא שמו בארץ כאחד הגדולים. נולד באי קאנדא סביב לתחלת המאה השלישית אשר שם משפחת בית אבותיו נודעת לתהלה⁽¹²⁾, אבל יצא משם וילך לגור באיטאליא בעיר פאדואא. והיו כבואו שם כשמן תורק שמו בין היהודים ובין הנוצרים כלם הכירו ערך מעלתו בחכמת ישראל, בפחילוסופיא, בלשניות ובכל דבר חכמה בינה, וביותר כבדו בו את שכלו הוז והדוד ודרכו הישרה בכל אלה, לבחלי לכת אחרי המתעקשים באורח החכמות אשר לא מעט היו בזמנו. עקב מעלותיו הנכבדות האלה ורוממותו גדולי חכמי איטאליא ובאהבה לקחי תורה מפיו השר פיקו די מירגולה היה תלמידו וכמותו גם אחרים מחכמי הנוצרים. והיו היום נפלה מחלקת בעיני פחילוסופיא בין חכמי העיר ונבחר הוא למכריע בין שני הצדדים והכריע בחכמה כינהם. זאת ההכרעה המחכמת אשר אנשי האמת בהם הכירו אמתתה היתה לו לטובה גם לרעה. תחלתה לטובה כי הגדולים והטובים בהם הבינו ערך חכמתו ועל כן מהר נתנו עיניהם בו ומנוחו למורה הפחילוסופיא לנוצרים. אמנם זאת ההכרעה היתה לעוכריו. כי אלה אשר הכריע נגד דעתם היו לו לאויבים יסדרו את הייו. רוב עסקו בחכמות אחרות לא הפריעו אותו מהנות גם בחכמת התלמוד והפחילוסופיא לא התעתה מדרך טובים כן נראה מיחסו אל מהר"ק. זה הרב נכבדות ידבר בו, וקראו מצדף לחכמה וכור לתכונה ויהי ידיו אמונה כל אמרתו צרופה מנופה בשלש עשרה נפה ותיק וידיד נפשי (מהר"ק סי' נ"ד). והמכיר את מהר"ק ידע כי לא יכתוב מליצות כאלה אל איש אשר יש בו אף ימץ דבר מקלות בעיני הדת מענין התשובה אשר כתב מהר"ק לרבו אליה נראה כי הגדון אשר עליו דן היה מריבה בין הכתות במקומי של ר"א שיש מהם רצו לבטל מנהג ישן בבית הכנסת ולהעמיד אחר במקומו והיה רבי אליה מביא ראיה מבעל העשור שרשאים לשנותו, ומוזה נראה שר"א עמד על צד המשנים, והכת האחרת נלחמו בעד המנהג הישן וגם רצו להטיל נדוי וחרם על המשנים. ובא מהר"ק וכתב שלפי דעתו אין לשנות מנהג ישראל והראיה מבעל העשור אפשר קצת לרחותה אבל לא טוב הדבר לנדות ולהחרים על כך והגזור על זאת בכח נדוי וחרם ושמתא לא חש לקמחיה (כלומר אינו מתעסק בתירה כראוי. ערוך). והנה לפי הצעה הזאת קרוב הדבר שזה המעשה היה בפאדואא והיה רא בצד המשנים ור"י מינץ בצד שכנגדם שרצו לנדות ולהחרים⁽¹³⁾. ומי יודע אם לא זאת ההתנגדות היתה ראשית המדון בין מהר"ק מינץ ורבי

(12) משפחתו מצאצאי אשכנז אבי המשפחה היה רבי יהודה אשכנזי אשר התישב בקאנדא בסוף המאה הא' לאלף חששו וכו' היו שני בנים ביה"ר אבא ובה"ר שפרה, וזה האחרון היה אבי אביו של מהר"ר אליה דילמידגו, ע"י על כל זה בהקדמת יש"ר לספר בחינת הדת.

(13) ראיתי בספר אור החיים לרמ"ם ששער שט"ז ע"ז בתשובת מהר"ק הכתיבה לרבי אליה היא ג"כ דר"ד ח"ה.

ורבי אליה דילמירנו. ואמנם גם מלבד זה היה לו לר"א עם מהר"י מינץ מחלקות בהלכה ונוכח כל הענין בתשיבות הרב רבי אליה מורחי (סי' ג"ד נ"ה נ"ו), ועתה הלא בכמו אלה די להבעיר את הבערה ולהצית אש המחלקת בין שניהם. עוד יתר על כן פעל ההתנגדות ביניהם הדרך אשר הלך בו ר"א בלמוד התורה והחכמה, הוא כתב ספרים בלשון רומי בעניני פהילוסופיא ותכונה וזה לא היה נאות להמשיך בחבלי אהבה אל רב אשכנזי אשר לא ידע מאומה מן החכמות ויהי מעריה. גם דעותיו התורניות בלי ספק לא היו לפי מעם הרב החסיד האשכנזי הזה ולא לפי אמונותיו⁽¹⁴⁾. גלוי לעיני כל פרסם זה החכם דעתי באלה הענינים בהקדישי להם ספר מיוחד המעולה מכל ספריו והיא חבורו: בתינת הדת. בכל הספר נראה כי נשמר מאד שלא לתת פתחון פה ותואנה להתלמודיים הרחוקים מחכמה לתרעומת על דעותיו, וכבר בתחלתו יסר: השלמוד הנכון לבעלי התלמוד כהוצאת הדינים נבדל מן הלמוד המיוחד לבעלי הלמוד ולבעלי הפשט (בחינת הדת ד' ווינץ תקצ"ג צד 3-4). ואמר בענין למוד החכמה אם מותר או לא, ומחליט היתרו שהוא טוב ומועיל לשלמותנו אבל אינו הכריח רק לבעל דת החכם לא לבעל דת בשלוח, וגם החכם יאמת שרשי' הדת לא מצד העיון לבד אבל מצד הסכמת התורה בהם (5-7). ובדברים שהמחלקת בהם מבוזאת בין התורה והחכמה אך נשען בברי התורה והמפורסם מענין התורה בין אנשי הדת (ור"ל לפי הקבלה באומה). והניה שאנחנו בעלי הדת אין ראוי שנסופק כלל בשרשים, ומבאר מה הם השרשים, אמנם לא ישלול העיון בשרשים, כי לא נבקש העיון בהם למען האמת אולם, רק להראות כי עיון החכמה מסכים עם התורה, ומוסיף לכאר התועלויות היוצאות מזה ומאריך בחכמה בכל הפנות האלה (צד 8-24). אחרי כן יחקור אודת השאלה איזה הדרך יוכלנו לדעת השרשים בדת ומנינם, ומקדים לחקירה הזאת כדמות התנצלות לאמר שדרכי הדת הזאת האלהית אליהם, ומבאר פרטי הדברים לפי שטת הרמב"ם (צד 22-28). ופה לא יכול להתאפק מלדבר בבעל העקרים – אף שאינו מוכירו – החילק על הרמב"ם בעיקר המשיח, ואומר: ואולם קצת מחסרי הפהילוסופים המתפלספים אשר באומה חשבו לתפשו (את הרמב"ם) באלה כמשפט אנשי אומתנו כמעט על הרוב שכאשר יגיעו אל ידיעה מה ואם היא קטנה יחשבו לתפוש על ראשי התורה (והחכמה) (צד 28-29). – אחרי כן ידבר בענין התורה שבעל פה. ויכריח שדיני התורה ומשפטיה יש לחם כאור ולא יספיק הפשט, והוא ענין הלמוד התלמודי שבו יתבארו הקבלות שאין בהן מחלקת והמדות המקובלות ושגם בהן לא תפול מחלקת כי אם באפן שמושם. היוצא מהמדות נקרא דברי סופרים אבל דיני דין תורה, ויוצא לריב נגד הצדוקים וכאר מעותם, ומבאר שירש המחלקות בהלמוד שלפי טבע הלמוד התלמודי אין ראוי שתהיה מחלקת שאין מחלקת בדבר מקובל, ומדבר ברחבה בזה הענין ומסיימו בדרוש קצר על הדברים שאינם בגדר מקובלים (צד 30-37). גלוי לכל בני עמי ישפוט משפט מרשיע על בעלי הסוד והקבלה, ומביא כמעט כל המענית אשר מענו על הכת הזאת רבים מן התלמודיים ובעלי הפשט והפהילוסופים ומוסיף מעטות מוכיחות שקרות החכמה המדומה הזאת (צד 38-48). ואולם

גם

לר"א דילמירנו. והדברים נראים שגם בפתח חות יבנה, ידיר נפשו. וכמבואר בספר אחר: חנה כתבו לאנשי בצותך בדרך נכון כאשר יכלתי לאהבתך ואם כי לא מלבי מחית מנורתי מ"ס הנח אשא אף פניך גם לדבר הזה וקבל את המכתב על יד נושא כתב זה. וענין זה יתאים עם ענינו של ר"א עם מהר"י מינץ. (14) הר"ם גידעסמאן בספר ח"ו כתב שאומרים על מהר"י מינץ שגם היה חורש בהאנוניזציה שם שנפארות דרושי פהילוסופיא לפני התלמודיים ויצויר המצות עוד נמצא שם, אך לא הכיח מקור הגדה. והדבר דחיק ולא אאמין זה.

גם על המתפלספים מאנשי אומתנו יטה קו משפטו בקיום במקצת ובבטול במקצת. הנה בעיניו רע המעשה אשר עשי לשנות כל פשטי הכתיבים ופרשי בדרך משל וזה לא עלה בידם כי על כל פנים רבים מהם בהכרח יוקחו כפשיטם ואולם יודה כי ברבים צריכים ללכת בדרך הזה (צד 48-53) אחרי כן ידבר על האגדה שבתלמוד, ואמר שיתכן לפעמים שלא נסכים בה ולא יקרה בזה חטא, שלא חייבנו לשמוע להם אלא בעניני דינים או בשרשי אמונה המוסכמים, ולא במה שאמרו מצד הסברה לא כמורי התורה כאשר יראה לנו שחילקים על האמת. ודעתו בענין האגדות הוא שקצתן כפשטן וקצתן מקבילות באר, אך לא כל באור יאות לפרסם או לפרסם בספר להחמין בעם (53-60). החקירה האחרונה בספרו היא בענין טעמי המצות. ובתחלתה יבאר שעקר הדבר אינו נכנס בגדר ספק כי כל שכל אנושי אם אינו שומע מאמין כי אין אפשר שלא יהיו להן טעם כלל ומעצם זאת בראיות ברורות. ויבאר איזה הדרך נלך בה להשיג המבוקש הזה, ואמר בדרך כלל שבמי שכונת התורה בכלל היא הישרת בני אדם אל הטוב האמתי בדעות ובמעשים ובמדות טובות ולהחזיקם מן הרעות הכוזבות ומדות הרעות כן כונת כל פרט ופרט מן המצות וטעמן ומזהיר מטענת המקובלים האומרים שטעמי המצות הם מסודות התורה שמעשה המצות הוא להקין העליונים. (צד 60-71). ואולם עם שאין להכחיש שיש טעם לכל מצוה, יש בכלל המצות קצת אשר אין ידועות לנו בטעמן. וכן טעם המשוער לא יפעל על המעשה כי אחת מכונות התורה הגדולות היא המעשה לא האמונה והכונה לבד. ועל כן תלונתו על קצת חוקרי אומתנו המתפלספים אשר תביאם החקירה בטעמי המצות להתרשל מן המעשה והזיקו בזה לאנשי החכמה הטובים לעיני ההמון, שאם ראו אלה התייעים מן המעשה יחשבו שיד החכמה עשתה זה שום לא ידעו להבדיל מי חכם באמת ומי אינו. ובהתבוננו באלה יצאה לו תשובת השאלה אם ראוי לבאר על ספר טעמי המצות אם לא. ואמר שיש טעמים שרשאים לבאר על ספר והיא כשאין לחוש שבאורם יביא הזק בדעות ובמעשים, אבל אין ראוי לבאר על ספר מה שאפשר להביא הזק רב בדעות ובמעשים למי שאין בכחו לדעת האמת, ודבר זה מסור לחכמים הטובים באמת (צד 71-73). ההצעה הזאת היא קצור ענין הספר¹⁵. המתבונן בה ימצא כי רוב חקירותיו והניונו הם לפי שטת הרמב"ם, אבל הוסיף עליה לפעמים דברי התנצלות והצטרפות שלא יהיה פתחון פה לדוברים עתק על כל דבר חכמה אשר לא נסי בו ולא חלק להם. אמנם עם כל שמירתו וזהירותו לא נצל מעקשות פה. כן נראה בקצת מקומות בספרו. הן בדברו נגד בעל העקרים החולק על הרמב"ם במנין העקריים (צד 2) ואמר כמר נפשו שמעשה המשיג הזה, כמשפט אנשי אומתנו כמעט על הרוב שכאשר יגיעו אל ידיעה מה ואם היא קטנה יחשבו לחפוש על ראשי התורה והחכמה וזאת היתה אחת מהסיבות העצומות ברבוי המחלקות... ותעזור להם הקנאה ובקשת הכבוד. ומי לא יבין כי מונח בדבריו רמז נסתר על אנשי דורו. גם בביאור רב ידבר בס באמרו דעתו על דבר האגדות: עם האנשים בשתוף אשר יאמינו כל דבריהם כפי פשטם אין ראוי לדבר ולא לחלוק כי אחרי היותם בתכלית הסכלות ופתי יאמין לכל דבר לא יקבלו שום סברה (צד 60). ובהודיעו דעתו על הקבלה להראות הבלה וכונתו אמר וידענו בלי ספק שקצת מאנשי אומתנו ישאו קולם עלינו בקולות נוראות... ויתארונו

בזה

15) רואה אני להעיר פה כי דברי המחבר בסיום ספרו נתאכזרו שכתב ואם אולי ימצא אדם יחפון לבאר דבריו בביאור דחוק וליחס לנו מה שלא אמרנו... אנו לא נקפיד בזה והאמת נ"כ עד לעצמו. ובאמת קרה לי כן, כי החכם יצחק שכולל ריבוי באר דבריו ונ"כ דחוק מנודתו ויחס לו כח שלא אמר והמתבונן בבאורי יראה כי היא לשיבת דעותיו דורש.

כזה שאנחנו חולקים על דברי התורה והחכמים. (צד 70). והנה יודיענו בזה בהעברה משפט קצת אנשי דורו, וכי היו בהם אנשים המלינים עליו. ואמנם אם גם בלי ספק לא ראה מהר"י מינין את הספר הזה על כל פנים ודאי ידע את דעותיו אשר הניח בו, וברור הוא שהן דעות אשר לא כרוחו וגם הן עשי מאפל בין שניהם. ועתה טבלי יכלה לסבול עוד הקנאה והשנאה בין נוצד החכמים הנוצרים ובין מצד הרבנים עזב את איטאליא ושם לקנדיא לארצו ומולדתי וקבלוה: באהבה וכבוד ומנוחי שם מורה הפהילוסופיא והעמיד תלמידים הרבה, אכן לא ארכו לו שם הימים מעט שנים אחרי שובו חלה את חליו אשר בת כה עומד בחצי ימיו, וכבוד גדול עשו לו במותו. ששה ושלשים מתלמידיו כלם מנכבדי ארץ לבושי בגדי אבל הילכים אחד ממנו. שני בנים הניח אחריו האחד מהר"ר משה ירש הפהילוסופיא מאביו והשני מהר"ר יהודה ממלא מקומו בחכמת התורה והתלמוד (עי' מצרף לחכמה להר"ר יש"ר מקנדיא דף ג עב ור"ש שם אלים). מלבד תלמידיו הנזכרים היו לו תלמידים הרבה בחכמת חתירה והמרעים בין היהודים וגו' אחד בשמו מהר"ר שאול ב"ר משה הכהן אשכנזי אשר לבקשתו חבר הרב זה הספר, ומתורה לבו כתב זה התלמיד עוד בחייו רבו מאמר המדבר גדולות בשבח הספר ובתהלת מחברו, והמכתב הזה יקר לנו יען ממנו נראה גם כן כי מלבד אשר שטמיהו ורובו איתו קצת חכמי הנוצרים גם בין בני עמו היו אנשים אשר עקשו ושחתו דבריו הנעימים.

ואמנם רק קצתם לא כלם כי רבים היו בעת ההיא חכמים באיטאליא אשר דרשו בתורה ובחכמה גם יחד¹⁶). והמתנגדים לחכמה בלי ספק היו הרבנים האשכנזים אשר נויטיב באיטאליא והם היו מספר לא מעט. אחד היה מהר"ר אברהם זכס והוא בלי ספק היה אשכנזי, חותנו של בעל ספר האגור (אגור סי' תשמ"ב) מהר"ק מפליג סאד בשבחו (סי' ק"א) והיה מושבו באחת הקהלות בלומברדיא כן נראה במהר"ק (סי' צ"ד) מחבר ספר לא היה, רק נמצא כימנו קצה העתקת קצרות מתוך תשובה יוהנניקין מהר"ק בתשובותיו (שם) אמנם אין הדברים נאותים להצדיק הכותב התהלות ההשכחים המופלגים אשר האירו בהם מהר"ק עד שנחשיב שאיתו מהר"ר אברהם אשר כתב לו כל אלה התהלות (סי' צ"ד) היא אחר. גם לא כנתי בכנתי "זכס". ותשובת מהר"ק מוכיחה על זאת. כי על איש אשר כתב אליו במקום אחד (סי' ק"א) כי רק רוב ענותו הביאו עד הלים כי כל רז לא אנים לו ומה ידעתי ולא תדע, לא יכתוב במקום אחר (סי' צ"ד) בלשונות אשר לא ישמש בהם חכם בכתבו לאדם גדול אשר כל רז לא אנים לו. הנה על כל דבור ודבור משיג עליו המהר"ק והולוכו שולל בכל עליליו ומלקו כאחר הבינונים. כמה פעמים כתב ונבהלתי עליך מה עלה על דעתך ומראתו כי נעלם ממנו תלמוד עריך. ואמר עוד על שמועתו: כמה לא מעליא הא שמועתתאי שנעלם ממנו דבר שפשיט אפילו לתינוקות של בית רבן. וכמעט כל דבר ודבר מהחלטותיו יולה כמאמרים קשים כאלה, ואילו נחשב בעיניו כבן גיל בחכמה התירה לא היה מדבר עמו ככה. אחד מהזקנים בדור הזה מילדי אשכנז היה מהר"ר יהודה לנדאו. ונראה כי היה מושבו בפאנוויא אשר שם גר גם בנו בעל ספר האגור. בנו הזה מעיד על גדולת תורתו, כי השפיע שפע לרוב לאלפים תלמידים כאשר נודע וטפירסם לכל בני אשכנז וצרפת (הקדמת ס' אגור). גם הוא לא חבר ספר. אבל

(6) על יותר למת שהרבנים נשאו פנים להניסוקים בחכמות נחבדו מהחכמים הנוצרים כמו שראינו שר"א מקנדיא היה מורה הפהילוסופיא באיניווערסיטעם בפאדואה, כמותו כן גם תלמידו של ר' יהודה מיסר ליאון ר' אברהם דבלס"ש אשר חבר ספר מקנה אברהם בחכמת חקדוק ואמרו עליו שחיה פהילוסוף גדול וקרא בקתורת במוסבי לתלמידים נוצרים בפאדואה ובמיתו הלכו תלמידיו אחרי מפניו, וחבר גם הרבה ספרים מלשון עברי ועברי ללשון לאטיין ועי' בשלשלת הקבלה יבס' אור החיים הגיל' (דו"ד ח"ה).

אבל בנו בספרו מביא ממנו כמה מנהגות שראהו נוהג אבל גם קצת דברים אשר היו בכתובים מה שהשיב לשואליו דבר⁽¹⁷⁾ מן התשובות אשר הביא בנו בשמו (סי' תקי"ח תקי"ט תש"ד תש"ה אלף קצ"ה א' שפ ג א' ת"י), נראה שלא היה אוהב דרך ארוכה, ובכל הוראותיו מביא ראיותיו רק מדברי הפוסקים שקדמוהו ואין דרכו להיות נישא ונתן במקור הראשון שהוא התלמוד ולא היה נוטה להחמיר על כל אודות. בעלי בריתו שסמך עליהם היו רבני אשכנז וצרפת כרוב חכמי אשכנז. הרב הזה האריך ימים באיטליא ובעת זקנהו התערב בריב בין שהי משפחות נכבדות ובא לידו מכשול ומחלקת עם רבני פאדואה אשר מהר"י מינץ בראשם. הריב היה בענין שרובין שנעשו בין בני ראשי המשפחות האלה, ואחרי כן התחרט אבי הבת וגמר בדעתו לחזיר מבריו ולתתה לאיש אחר והיה אבי החתן קובל על אבי הכלה על אשר ביישו ואת בנו, ומהר"י מינץ וביה דינו ראו שהדין והצדק היו על צד אבי החתן, וכנגד זה אבי הכלה וגם אותו האיש שרצה להשתדך עמו עתה ולחסיג גבול הראשון עושים גבלה בישראל ומעוותים המנהג ותקנת ר"ג מ"ה, על כן גזר על שניהם שלא יפרצו הגדר שגדרו הראשונים והנה ר' יהודה לנדאו (הנקרא שם בתשובת מהר"ם מינץ סי' צ"ז צ"ט בשם ליווא לנדאו) הכנים עצמו בריב הזה ובטל גזרת מהר"י מינץ, ולא עוד אלא שגזר בחרם על כל מי שיפצה פה לתת דופי באנשים ההם וגזר על רבני פאדואה שחייבים לפייס אותם על אשר זלזלו בגזרתם⁽¹⁸⁾. ומה היה פרי כהלתו כמה גדולי אשכנז כתבו עליו מדרות בלי משוא פנים לשיבתו וגזרו שיבטל גזרתו וחייבוהו לרצות פני רבני פאדואה. מהר"ם מינץ אף כי היה בקושרים עם הרבנים מנגדיו ומשיעיו בכל זאת לא רצה להעציבו ולהמרות רוחו ובקש מרבני פאדואה שיוותרו חלקם וישאו פני זקן, כי איש קשה היה רבי ליווא וגדול בתורה ובא בימים וישמש תלמידו חכמים הרבה והרביע תורה על כן ישימו נגד עיניהם כי הלוחות ושכרי לוחות מנחים בארון. המעשה הזה היה בשנת רכ"ח ונראה כי לא האריך ימים אחרי זה והיה בנו בעל האגור ממלא מקומו בתורה.

בנו הזה מהר"ר יעקב ברוך לנדאו נולד באשכנז וגדל באשכנז וכלי ספק היה תחלת תשמישו לפני חכמים גם כן שם. אבל נבדל למובה מבני ארצו כי מלבד אשר ידיו רב לו בחכמה התלמודית גם טעם טעם ודעות אחרות כן יתברר לנו מכמה פנים מתוך הספר אשר חבר והוא ספרו אגור, אז נבינה בהקדמה אשר פותח בה את הספר נמצא רמזים ברורים המורים כי היה משכיל דורש חכמה יתר על עסקו בתלמוד. כבר תחלתה תוכיחנו כי שיה נגד עיניו הקדמת הרמב"ם לספר מורה נבוכים כמוהו כן גם הוא מיעד ספרו לתלמיד חשוב אשר חשקה נפשו להתדבק בחכמתו ולטה שראה טוב כוננו ותכוננו מעותרת לקבל החכמות התורניות ומחזק תשיקתו להעיר רעיוניו ולהאיר עיניו שם על לבו לעשות חפצו. וכל משכיל יבין כי הלוך הרעיונות בהקדמתו יש לו דמיונים בפתחת הרמב"ם. זו ועוד אחת, הנה במספר בשבח התלמיד יאמר: גם ישים בכליו מחכמות העמוקות כמו חכמת השבע ומה שאחריו וכל ההקדמות הצריכות להן... על כן אמר: אכתוב לו רובי תורה שבעל פה, מזה נוכל לשער כי הוא היה לו יד ושם באלה החכמות. גם מצורת ההקדמה הכתובה בנועם הלשון העברית על פי משפטיה וחקיותיה נדע כי היה משכילי עם.

הלא

(17) מנהגי אביו מביא בס' א' ד' מ"ג קס"ד קצ"ח רל"ב רל"ד שי"ג ש"ס תקי"ח תש"ח תת"ס תתמ"ד אלף צ"ב אלף קנ"א אלף ר"א אלף ש"י:
(18) כבר כתבתי לעיל פל"ו שקרב הרב ר' ליווא לנדאו הוה הוא אבי בעל האגור עכשיו מצאתי שקדמו בו ר"ם גידעאמן בספרו ח"ג צד 252.

הלא בעת ההיא יפי המליצה והכשרון לכלכל הדברים במהרה לשון הקדש לחכמה נחשבה ולא היתה נחלה אך למשכילים. ואולי לא נתעה אם נאמר כי רבי יהודה מסיר ליאון היה מרבתי כי במקום אחד מביאו וכתב עליו „והרב רבינו הנקרא מסייר ליאון“, ואם הוא היה רבו אין ספק כי היה מבעלי חכמה. סדר ספרו הולך על דרך סדר הטורים, ובמקום שכתב דבריו בלי הערת מקומו הם דברי חזון. וכבר נתן דין וחשבון בהקדמתו על הסבות שהניעוהו לחבר ספרו והכל הולך אל מקום אחד למפת אל הקדמים דינים מקרוב באו. והביא מאתרוני חכמי אשכנז את מהרי"ל ומהרי"ו ובעל תה"ד וביחוד מהרי"ל אשר קראו תמיד גדול הדור, ואולי סבת הדבר כי נתן למהרי"ל יתרון על שאר חכמי הדור הוא יען כי לפי הנראה היה אביו תלמיד מהרי"ל שידע ממנהגיו ונהג אחרייו (ס' תשס"ח). מחכמי זמנו באיטליא מביא את מהרי"ק בשלשה מקומות (ס' שכ"ז תכ"ט אלף שכ"ט). אבל מהר"י מינץ לא יזכר ולא יפקד בכל ספרו. בהרבה מקומות מביא קבלותיו שקבל מרבתי. גם לא מעט כתב סברת עצמו פעם לקיים דברי פוסקים אחרים ופעם לסתור ולבטל גם להכריע ביניהם (ע' ס' צ"ד ש"ה שפ"ג שכ"ז ובכ"מ). רוב דיניו עולים להחמיר ואין זה פלא אחרי שכונה ספרו להעלות כל הדינים הנהוגים בצרפת ואשכנז עם כל חרושי דינים שמקרב באו להם רובם לחומרא. ולפי הנראה היה זה אחת מהסבות לפעולתו להנהיג באיטליא מנהגי איסור של האשכנזים, כי עוד בזמנו היו אנשי איטליא נוהגים בכל היראותיהם ללכת אחרי הרמב"ם (ס' אלף קכ"ג) אף שהרב הזה היה חכם גדול בתלמוד ומשכיל בחכמות לא מנעו זה לעמוק בקבלה ולהאמין בכל מה שהאמיני המקובלים. האמין שר' שמעון בן יוחאי חבר את ספר הזהר ומתמה על כל הפוסקים והחליטו דינים בהפך למה שנאמר בזהר (ל"ו) והסכים דינים מן הזהר ושחרשו המקובלים כאלו הם כתובים בתלמוד (ס' פ"ד של"ב שני"ה). ונפלא על מנהג אשכנז אשר לא נסחו הנוסחא בקדושה כפי הנוסחא הנוכרת בספרי המקובלים ואמר אם איישר הילי אתקן (ס' שצ"ד). מלבד ספרו „אגור“ כתב עוד חבור קטן וקראו בשם „חזון“ כבר השג אשר נתן לא יבהול את הקורא כי ייחל על גדולות ונפלאות אשר ידבר אליי בחזון, וייחול לבבו עוד יגדל עת יקרא דברי הקדמתו וישמע מפיו כי בעבור זה קרא לו שם חזון יען כי ההשגות הנעלמות כשישיגם החוקר נמשלים לחזון ולנבואה, ואז אכיר תקיף והשוב בלבבי כי המחבר נוראות בצדק יעננו והעולמות חכמה יוריענו יחדות מני קדם יפתר לו ויבינהו, אמנם איך תכונת תוחלתו אם בעל נפש הוא הולך מישרים בחקירתו עת יראה מה הן החידות ומה פתרונותיהן. כי אין החידות כי אם דברי שעשועי השכל ואף כן הפתרונים, וכי חקירות כאלה יותר קרובות לערמה מאל חכמה תמימה. כבר ראינו (לעיל צד 261) כי נמצא שאלה בדויה כמין חידה בתשובת מהר"י ברונא ושתים ממין הזה גם בשם מהרי"א ושערנו שחידות כאלה המציאו לנסות את חרוד התלמידים, אבל שחכם אמתי יבלה זמנו בשעשועים כאלה ויעשה מהם ספר כולל חמישים שאלות החבולות כאלה לא שמענו בלתי מהרב הזה. אמנם לא נוכל להחליט כי היה הוא היחיד שמצאו חפץ בכמו אלה אחרי שראינו כי גם מגדולי רבני אשכנז לא מאמו לעשות ככה ואפשר מאד כי גם מחכמי אשכנז אשר פרצו מאד בארץ איטליא עשו כמעשיו, ואולי גם טחכמי הארץ ומהבאים שם מספרד ראו מהם והתקנאו בחכמתם המדומה הזאת ועשו גם הם בחריפותם כמהם רק שאין דבריהם נזכרים בבית המדרש כמו שתירת רובם נשכחה כמת מלב"ה¹⁹).

המורה

19) נראה כי כמעט לא היה דור לפניו אשר היו באיטליא חכמים ורבנים כל כך כמו בדור הזה (דור ח"ה).

הנה ראינו איטאל א נעשה בדור הזה מקום מקלט לפלטי היהודים מתוך המהפכה אשר הפך ה' את ספרד בימי השמדות, ואל רבים מן הצרפתים והאשכנזים אשר לרגלי הרדיפות עזבו ארצם ומולדתם, חכמים ורבנים מאלה ומאלה נפגשו שם יחד, ואמנם ההפכים אשר ביניהם באמינות ובדעות ובלמידים עשו מאפל ביניהם והפרידום, ונחלקו לקהלות בקרב קהל עדה מושבם אשר כל אחת מהן החזיקה במנהגיה, ולפי מנע הדברים ראו ברוע עין זו על זו ולעתים גם הפרע השלום ביניהם, המשבילים בעלי תורה וחכמה מן הספרדים וגם מן האיטלינים הניעו ראש על חסרון ידיעת האשכנזים בכל דבר חכמה בינה, ובלי ספק היה גם רע בעיניהם כי בילדי רוח קטנה ישפיקו בדרך קצרה עניות ובמנהגים של מה בכך ואין איש שם לב על עקרי אמינה ועל הבחינות הרמות אשר הן חכמתנו ובינהנו לעיני העמים, וראו כי גם מגדולי רבניהם הלכו באמונותיהם ודעותיהם אחרי פשוטי התלמוד והמדרשים עד שכמה עיקרו הדת השבתו מטהרם, וכנגד זה לא היו רבני אשכנז בעלי ברית לאנשי ההשכלה כי ההשכלה בעיניהם חטאת והחכמה דרך לכפירה, והנה כבר ראינו כי אחדים ממשבילי איטאליא נשאו תלונה על אלה ההולכים בחשך מורדי אור החכמה, ומי יודע כמה חכמים אחרים ישפכו שיהם וכעסם עליהם כפיהם או בכתבם אבל לא נהנו דבריהם למשמרת ואבדו או הסתירו מפורסם הרבנים עליהם, אמנם במקרה הגיעה אלינו מחברת קטנה כתובה באש הקנאות נגד הרבנים והיא מולדת איטאליא בלי ספק⁽¹⁾ וזוהי תלמודנו לדעת זאת ברור כשמש, החבור הזה נקרא עלילות דברים, המחבר לא קרא שמו עליו והטן התחברו היה בין שנת ר"ל לשנת ר"ט, חקר הדבר אשר עשה לו ענין לענות בו הוא התלונה על תופשי התורה בזמני העוסקים בתלמוד בדרך פלפוליהם הרחק מאד מכוונת אימריהם ומאין הבין דרך הקדמונים משפט התנאים והאמוראים, ואין איש שם על לב רק לדרוש בחלק המעשי הנהוג אבל לא לדעת התורה שבעל פה בכללה, ובה גם על הרי"ף תלונתו שאין ספרו מקיף רק החלק הזה וגם רש"י לא פירש רק החלק הנהוג, ועוד יותר טיען עליהם בעבור בינהם באגדה וכוונת בה דעות נפסדות בלחם הרבנים כפשוטם, ואחרים המציאו להם חכמה סידית ונקראת חכמת הקבלה ועל הדרך הזה עקשו כינת התורה והתלמוד הנעימה עד שמתחכם למדו שקר, ומאריך למעניתו על בעלי הפלפול וביחוד על החרושים מקורב באו הן "התוספות" אשר מולידים מהן דינים מלחיים מה שאשר התלמוד, גם יאריך לדבר קשות בדבריו בזה ולעג על המקובלים ושקרית יסודותיהם, אמנם אמר, על אלה

המשינות

כפי שנהנו אלה חכמים וסופרים בספרד ומאשכנז נוספים על החכמים אשר היו בני ארצה ספרד ולא דברנו פה רק על אחדים שהצטיינו בהם, אמנם מתוך ספרי מחברים שונים יודע לנו כי בספר רב היו בכל פאתו הארץ, וסבויאר למעין בשותף מהרי"ק שהרבה מן הרבנים השואלים באיטאליא היו וגדולי התורה היו ואינו צריך לפרטם פה, גם לא אדבר כעת על הרבנים אשר יוקר פעילותם היה בזמן מאוחר לנבול הזמן אשר תאיתי לו בחבורו תחת דחינו וזמן העירוש האחרון בספרד ופרימינאל, כמו מהרי"ר עובדיה מברסלוב ראש השנה ספרו בא"י ובזמן מאוחר, גם בשותף מהרי"ק מינק סי' מ"ז מצינו פלפולים אהובים מאת מהרי"ר אליעזר בן מהרי"ר שמואל סריוויש אן האב ובנו אשר מהרי"ק מפליס מאד בשבת תורתם ונראה מינן המטא וכתן כי בצדק הפלוג, והנה חכמי הדור הזה תרביצו תורה בכל פניהם הארץ וקם אחריהם דור המלחמה הרבים והמפלגים אשר עשו את איטאליא לשם ויתחלה בכל הארץ.

(20) על דבר הספר הזה כתב גרעץ בח"ה בהערה, מאמר ארוך וטובא דעות שונות חשעריות כי היא בעל הספר ובהיות שאין רצוני לפתור חידות, וסוף קץ אהתי היא לנו אם זה או זה הוא בעל הספר ואקיים בנפשו: סיד אחר אל הנל אבל רואה אני להחזיר על מה שכתב החכם גרעץ שהספר חבד ספרדי ובא בספרד על זה לא אודה כי אם לצדדים אפשר מאד כי המחבר הוא ספרדי אבל גם קרוב הדבר כי היה מושבו באיטאליא כי בספרד לא היה לו סבה להתרעם כל כך על התלמודיים שאינם מימינים בכל חכמה וישתה מעיני פרי הרמב"ם כל זה לא היה בספרד כאשר הראנו בפרקים הקודמים גם מהרעם על הפיוטים האשכנזים וגם על קצת מנהגים פסלים הנהגים רק בין האשכנזים, על כן נראה בעיני שכתב באיטאליא ודבריו נכונם נגד הרבנים האשכנזים אשר ישבו שם ונהנו בכל כוונתו אשכנז והיו כפולפלים ורחוקים מכל חכמה

(נרד ח"ה)

המשוגות באשר הן משוגות עור ירבה אלהים לסלוח אבל אין כפירה על הפשע אשר פשעו בה אשר שלח אליהם איש אשר רוח אלהים בו הוא הרמב"ם והוא חבר להם משנה תורה ועוד ספרים אחרים המקיפים כל התורה כלה באור המצות המעשיות והמוסריות, האמונות והדעות על פי התורה שבכתב ושבעל פה והם חמרו את רוחו עד שקמו עליו לבקר ספרו כספרי קוסמים וגם את ספרו התלמודי וייפו ועברו וזה הוא פשע לא יוכל כפרה. אחרי כן ידבר על ענין התפלה ומתמרים על ההוספות שהוסיפו בתפלה ועל ששנו הנוסחאות ועל שהרבו בתוארים וביחוד על הפיוטים ומביא דמונים מפיוטי הקליר ומפיוטי אשכנז אחרים, ועל כמה מנהגי שמות והכל מפסידו אמינה מהורה. אחרי כל אלה יתאר הדרך הנאותה ללכת בה למרות פני ההולכים בחשך במשא ומתן נמרץ בין אנשים וסוף דבר כי עוד תקוה לאחרית. כי כבר נראו איתות בארץ שבכל יום מוסיפים העם להציץ בחכמה ואמרו כי אלה הדרכים לא יתכנו ורק מעט יחזיקו בהם למען בצע והוא מעיד כי כבר ראה מראשי המדינה מגדוליהם שפקחו עיניהם על הדרכים האלה והודו בהפסד ובחרו בכטולם אך לא ביניהם. המתוארים הקצרים האלה הם כמו עצמות הספר אשר נתן עליהם גירי התלוי והעלה עליהם בשר מליצות יפות וקדם עליהם עור לחבר את האהל ויפח בו רוח רעיוני והגיוני ויצא הספר הזה. והנה המחבר הזה העלים שמו והמבין יבין כי העלים גם דברים שבלבו כי הוא נושא תלונה על המשא ומתן הפלפולי ורע בעיניו מעשה בעלי התוספות. הלא נכר מבין שורותיו כי בלבו ישם ארבו גם על המשא ומתן של האמוראים אבל לא נרצה לדבר משפטים על משפטי וגם אין זה תכלית דברינו על הספר הזה כי לפי דרכנו לא רצינו רק ללמוד ממנו כי זה החכם אשר היה מושבו באיטאליא היה אחד מאלה אשר נפשו מרה על התלמודים הנסים אשר כל ישעם וכל הפצם הפלפול ובוזים החכמות ומחזיקים בכל מנהג של הבל וכלי ספק היתה עינו ראשונה על רבני אשכנז היושבים באיטאליא, ולמדנו עוד כי במחשבותיו כן היו גם מחשבות חכמים אחרים, ואמנם בבחינה על המעמרים האלה נשפוט כי לא הדלו מריבות החכמים בקרב הארץ ואם טוב להם אם רע היה דגלם - המחלקת.

פרק שמונה ועשרים

התלמוד הספר.

פרק זמן ארוך מקיף שתי טאות וחמישים ועוד שנים עבר עלינו בחלק הזה מחבורנו אשר בו כמעט בכל אלה גדול היהודים מרוב עמל ותלאה אשר השיגו. בן יהודה מדחי אל דחי ברח ארצות מישלי המשיחיים. מישליהם כהניהם שריהם והמוניהם כלם לב אחד לדכא תחת רגלם כל אשר בשם ישראל יכונה. המישלים עיניהם על בצעם לעשיק דלים ולהגדיל חמס, הכהנים קנאו לאלהיהם, השרים סוררים וחברי גנבים, וההמונים שאפו לדמם להשמיד להרוג ולאבד את כל היהודים לתפארת יריאתם לדבר הכהנים בימים ההם. רק לעתים מעט נחו היהודים מאויביהם. אמנם גם אם נחו שקמו הרדיפות, היו חייהם תלואים להם מנגד ולא האמינו בחיים, תחת רגשי בחדים באלה בכל זאת גדלה והצליחה ולעתים גם פרחו ספרות תלמודית בכל מקומות מושבות היהודים ובתקף עז גברה בספרד ואשכנז. פה ושם הגביר ברית לבים הפלפול החדודי והלמודים פלשו להם מסילות חדשות. פה ושם אנו יחקרו נדיר ה"ח

ותקנו

ותקנו תקנות בחייהם הרהי"ם גם החברותיים לשמירת הדת ולישר כל עניניהם במקלהותם, ועשו מנהגים לפי צרכם בארצות גם שנו מנהגים ובכל אלה אין הגדל בין ארץ לארץ כי אם בשיעור וצורת הדברים לא בעקסם. השתדלות עזה כזאת לתת נפש על התורה ולרבקה בה תחת משא פנעים נוראים תעיד כי חסידותם היתה בלתי מוגבלת. ועל כן לשחוק נהיה אם נחשדם כי עשו אחת מכל הפעולות אשר הוכרנו מתשוקה לברא חדשות בדת היהדות ולהעביר הישן מפני החדש. אמנם בכל אשר פעלי עשו רק בכח הישן, והחדש מתוך הישן הוציאו. הנה אנחנו אומרים התורה נצחית, וגם העושים ארחות היהדות הלא הודו כי גם שמם וארץ יחליפו ויחלופו ואף קיץ אחד מן התורה לא יחלוף. אנו עם היהודים שמרנו העקר הזה כבבת עין ואמינתנו כי התורה לא תשתנה לא בכלל ולא בפרט, ואיך יכזבו או יעבירו או ימירו אף דבר אחד מן התורה? גם הקבלה היא התורה שבעל פה נחשבה להם כעצם התורה ולא החליפה ולא המירה לכתוב. אבל השנויים הנראים בה אשר נולדו במשך הימים עשו בכח הישן ובטעות התורה, ובוזה הצלנו נצחית התורה מצד האחד ואפשרות השתנות דבריה מצד השני, כי גם זאת וגם זאת מצות התורה, כי היא נתנה לחכמים הרשיון לפרש התורה על פי דרכם וחכמתם. מיסוד הזה השתלשלו דרכי הלמודים וכרוב הזמנים נתעונו הדרכים וגבר הפול יוהי בלי למעשיהם בפירוש התורה והקבלה. בארצות נפוצותיהם דרשו מעמדיהם אשר השתנו בתמידות במקום ובזמן תקנות שונות לפי ערך המקומות כאשר הם שם ולפי מצבם המדיני אשר עברו עליו בנים.

אין מספר לכל התקנות אשר עשו ראשי העם אחרי התורה בכל דור ודור, האחרונים כבר יחסי למשה רבנו תקנות ידועות ואחריו ליהושע ולכל פרנסי האומה. ואף כי עמל הוא בעינינו לחשוב כי דרשנים אשר נזכרו על שם אלה הקדמונים הם באמת פועל ידוע, כי בשום לב אל תבונתם רובם אינם נאותים לפי זמנם ומקומם ורוחם. אבל זה כרוך כי עשו תקנות רבות כי הוא דבר אשר לא יתכן להנהיג עם על פי תורה כתובה בזמן מן הזמנים הקדמונים מבלי שיתחדשו מאורעות הדורשים תקנות חדשות אשר לא שיערה תורתם. כימי התנאים והאמוראים כבר נמצא מפורש ושם שכל תקנות רבות נוספות על התורה אשר הכריחו עליהם המקומות והזמנים. ומלבד שהן נוספות על התורה גם הן נוספות מדין התורה. כמורה כן גם רבנים סבוראי וגאונים עשו תקנות אשר הן לפעמים כנטיה מעיקר דין התורה יען ראו כי כן דרוש לחפצי מעמדם בארצות נפוצותיהם וזמנם. וכמנהג הזה נהגו גם כל הרבנים הבאים אחריהם. בספר ובאשכנז. מחכמי ספרד נזכיר רק תקנות מילטלה ותקנות הריב"ש והתשב"ץ בקהלת הספרדים אשר כאלגרי אשר ניסדו מצרכי הזמן והמעמדים. באשכנז וצרפת היו המעמדים משתנים כמעט בכל דור ודור. אף לערך הזה נדרש להרבות תקנות. רובן נתקנו בועד הרבנים. ומהם תקנות רבני גרשים מאיר הגולה, "תקנות רבנו שמואל בן מאיר ואחיו רבני הם, אשר נתחדשו ונתחזקו מזמן לזמן עם תוספות עליהם. בקצת תקנותיהם נזכר מפורש שנעשו בשנה קמ"א. תקנות שתקנו בועד הרבנים קהלות שפירא וירמיוזא מנצח שנעשו בשנה קמ"א. תקנות שתקנו בועד הרבנים באירופה סביב לחצי המאה השנית (עי' מהרי"א בפסקיו סי' כ"ד). ובימי מהר"ר יעקב ווייל היה ועד בנירנבערג ועשו תקנות הרבה. בעיר בינגא נתוערו מה"ר זעליקמאן ומהר"ר מאן עם רבנים אחרים בשלישית הראשונה למאה השלישית ועשו תקנות גדולות אבל לא היה ועד כולל כי הרבה קהלות גדולות ומפארות לא קבלו מה שגזרו וגם גדולי הרבנים בדור ההוא היו מלינים עליהם להשיב את הגזרות אשר

אין רוב הצבור יכולים לעמוד בהם. אבל נמצא גם תקנות אשר לא נזכר שהיו בועד אבל יש לשער כי לא יצאו מבח יחיד. כי תקנות גדולות לכל הקהלות מעולם לא הקנו ביחיד, והלא כבר יצא הדבר מפי מהר"ם סג"ל שבכל דבר הדש בייצור צריך המורה להיות נועץ עם גדולי הדור אף כי בעשיית תקנות חדשות. ועל כן נראה מאד כי התקנה מעניין סמיכת הרבנים אשר תקן מהר"ר מאיר בן ברוך סג"ל מווינא נעשתה בעצה עם רבנים אחרים שבדור. וכן יש ברורים שיסד מהר"ם מיריבוורק כמה דברים אשר הם חדשים ולא נמצא שרשם במקום אחר בפיקוקים ובלי ספק לא מלבו היציא מלים ולא בכח עצמי יסדם כי אם בהסכמת רבנים אחרים. זה החפץ ליסד תיקונים חדשים בהסכמה נראים ביחוד בתקנה שלא למאן את הקטנות. התקנה הזאת יחסיה למהר"ם מיריבוורק, וכבר אמרנו כי היא רק המעיר עליה אבל לחלוטין לא היתה לפעילת אדם סבב גורתי לבד כי אם רק בהסכמת הגדולים וגם אז עוד היו אחרים אשר הניעו לה ראש, לא נאמר כי בעת שתקנו כאלה היו עושים ועד אמנם שהיו עושים בהסכמה והיו נועצים יחד באגרותיהם, וההסכמה הזאת היא כועד. כענין התקנות אף כן היה ענין המנהגים. בכל הזמנים ובכל המקומות היה מנהג ישראל תורה, וכל מנהג קדום טיב וישר היה מבטל הלכה, ובספקות אשר לא ידעו להם פשר דבר הלכו תמיד אחרי המנהג, ועל פי היסודות האלה אשר מאז היו לחק בישראל החזיקו בכל עז במנהגם, בין במנהגים שנהגו בהם מלפנים ומקדם בין במנהגים שהנהיגו מקרוב ונתקבלו מן הקהלות. בזאת המדה לא היה הברל בין ארץ לארץ בין מדינה למדינה ובין עיר לעיר. כל אחת ואחת הקדישה קדש את מנהגה ואי לרב וחכם אשר ערב לבו לבטל מנהגה. אמנם לעתים אם היה הזמן או מעמד דורש לשנות המנהג לא חדלו לשנותו, אך בשיעור המנהגים יש הפרש בין ספרד לאשכנז, בספרד לא הנהיגו על נקלה דברים ומנהגו איסור אחרי שורת הדין לא כן באשכנז שם פרו ורבו מאד מספר המנהגים אשר לפעמים היו מעיקים את העם והנהיגו דברים קלי הערך אשר אין בהם תועלת למוסר ואין מספר למנהגים מפלים אשר לא צמחו על אדמת ישראל.

בין ספרד לאשכנז היה גם הפרש גדול בבחינת הדרישה בחכמות. מאז ומקדם היו בני ספרד דורשי החכמות שוחרי המדעים ועל פיהם הבינו בתורה הכתובה ופתרו הנעלם בתורה שבעל פה. תשיבתם הזאת היתה ככל דור ודור הורע למריכות. כי קמו להם מתנגדים מקרבים ועוד יותר מחוץ מצרפת ואשכנז. הספרדים אמרו כי החכמה עזרה ומנן היא לתורה, היא תועילנו להשיג אמתיות התורה ולהגיע עד תכלית ההצלחה הנצחית. אמנם אנשי צרפת ואשכנז אמרו כי החכמה נזק לתורה ויכרבות החכמה תמעת האמונה ועל כן בהם אין דורש ואין מבקש חכמה, והורה הנסיון כי כל האמונות לא זכות והטפלות לא הויקו ליראה ה' ולקיום המעשה במצות התורה כל כך מאשר הויקה התקירה הפהילוסופית בתורה, ברוב הימים נצחה השמירה מלכת אחרי חכמת הפהילוסופיא היונית את התשוקה אליה כי רבים מהדורשים אשר אמרו כי בה ישיגו ארחות חיים דרך אמינה שהורה הואיל הלכו אחרי חכמת היוונים יאבדה אמינתם כלאחר יד. ויהי באחרית הימים ובפרט בדורות האחרונים לפני גלות הארץ גם בעלי החכמה הבינו זאת או בגדה יהודה במאהבה היא חכמת היונית, יחכמי המחקר עצמם הער העירו בעם לבל יתרכו לעלות על הר החכמות ונפלו חללי אמינה

1. על דבר המנהגים המפלים האריך לדבר בסוב סעם ודעת ר"ם גידעכאנן בספרו ח"א וח"ב בפיקוקים בייצורים יתראה בקצת מקומות כי יש בהם אשר במנהגי העמים יסודם ע"ש.
(דו"ד ח"ה)

אמונה לפנינו. אמנם החקירה במיפלא בשבעיות ובאלהיות מהווה בספר מולדת בית סימי קדם קרמחה, הולידה התשוקה לחקור בענינים המופלאים את החשק להתעסק בקבלה בריום ובסתרי תורה, זאת הידיעה היתה להם מכלל התורה שבעל פה ועל כן קראו קבלה. היא עשתה הריסית באמונת ישראל הולידה והצמיחה דעות לא יסבול שכל בריא ובכל זאת דרך הקדש יקרא לה, עד שרוב חכמי ישראל אף אשר לא היו מבעליה לא מלאם לכם לדבר בה נגד העם, ואנו פגשנו בדרך חקירתנו כאלה הדרוית האחרונים רבים מן החכמים הגדולים אשר היו מראשי בעלי החכמה ועסקו בתאווה גם בקבלה ועוד אחרים אשר לא עסקו בה אבל האמינו באמתתה והצדיקוה קדש. זאת הקבלה פשתה בכל הארצות בספרד ובאשכנז וצרפת ואיטליה מצאה מאהביה ומקדישיה אבל ביותר היה ספרד מעין הנובע מקור חכמתה. ספרי קבלה היותר מקדשים לבעלי קבלה הלא הם ילדי ספרד. ובדור האחרון בהגלותם מעל אדמת ספרד היו בהם מקובלים הרבה אשר הביאוה אתם אל ארץ גלותם.

כן עמדו הרבנים מתחלת האלף הששי עד יותר משתי מאות וחמשים ומעט שנים. אחרית רעה השיגה את פרק הזמן הזה. על ספרד ופורטוגאל נפל הגורל להכריח כל דור ישראל מעל אדמתם. כעם נבל גלתה יהודה מארץ מולדתה. השרידים אשר כתבה ידם לה' ולאמונת אבותיהם פלטי חרב הרג ואבדן, היו מתנודדים בארצות לתור להם מקום מנוחה מעט. בצרפת כבר לפני זה נטח שם ישראל מארצה ולא יוכר עוד. באשכנז לא היה גרוש כללי, אבל היה יותר מזה. הרדיפים מנוחה מעיר לעיר מממלכה אל עם אחר, העלילו עליהם, שמו בהם את החמונים הפראים עשקום הפסום וינצלו את היהודים עד כי כשל כת סבלם, ועל כן אין מספר לכל הנזרים מארצם לבקש להם מנוח לכף רגלם ובסתה מעט לחייהם. על הדרך הזה התכללו היהודים בארצות אחרות אשר כנכריות נחשבו להם. עם הגולים ובראשם עמרו החכמים והרבנים אשר היו גם לעם לשלש פנות עקריות היו הגולים פונים. האחת: לארצות אפריקא, לתונרמא, ולארץ הצבי. השנית לכל ממלכות איטליה. והשלישית לממלכות רוסיה וכל אנפיה ולמלכות פולין.

הפליטים הראשונים מתוך המהפכה בספרד בשנת קנ"א שמו פניהם לאפריקא שם יסרו קהלות וישיבות. תפארת גאון אנשי ספרד לא נתנתם להתערב בין קהלות היהודים האומללים אשר ישבו מאז בארץ ההיא ועל כן יסרו להם הקפרדים קהלות מיוחדות ספרדיות ככל חקותיהם ומשפטיהם אשר נהנו בהם בארץ מושפם לפנים בספרד. לא נטו ימין או שמאל ממנהגיהם, אך שמרו את משמרת תכונתם גם בארץ אחוזתם עתה. לא למרו ממעשי תושבי הארץ אבל הם למרו מהם להשכיל ולהיטב. גם בגלות האחרונה בקשו רבים מנוח להם בארץ ההיא ותישבו שם ופרו ורבו הקהלות. רבים פנו למלכות תונרמא וגם שם מצאו מחסה ומסתור בצל כנפי מושליה אשר היו מלכי חסד. וגם בארץ הצבי נתנו להם חנינה. מצד מה היו העוצר והרעה והיגון אשר מצאו את היהודים בספרד למוכה לאנשי הארצות האלה. כי חכמי ספרד ורבניה וסופריה הביאו אתם חכמת ישראל ופשטה בין היהודים. אכן מצד אחר לא היתה טובתם עליהם כי גם הקבלה הביאו אתם ותתי שלטת בכל אלה הנפוח. זאת הידיעה היתה כמעט לכל הרבנים ענין לענות בי ובתאווה עוה הגי בה עד כי דור אחר דור ניקשו ונלכדו בשחיתותיה וכמה כחית טובים מבעי בים נגרש הזה ואבדו עשתנותיהם. ומעתה נוכל לאמר כי התפשטות תורת הספרדים לקחה דרכה אל ארצות הקדם ושם בצעו את אשר החלו לעשות בארצם. ובאמת כמה גדולים מעשה חכמי ספרד בארץ גלותם (ד"ר ח"ה)

המעילות לתיקון המדות אך כנכריות נחשבו להם וחמאת. כן היו המעמידים באשכנז ובפולין (ד"ר ח"ה)

גלותם. רבים היו החכמים הגולים וכלם גדולים אנשי שם. שם העמידו תלמידים הרבה, והתלמידים כרבותיהם כלם אחוזי מדת חכמי ספרד בתלמוד תורתם ובדרכי ההוראה וגם לא מעט מהם אשר אחוזי מדתם גם בחכמה ובמדות. אמנם בחכמות חדל להיות להם אורח כפחילוסופים ההולכים בעקבות חכמי היוונים כי אם מדת החוקרים הנאמנים והמתונים היתה האור לנתיבתם. המחקרים על דרך רבי יצחק עראמה בעל עקדת יצחק והרב דון יצחק אברבנאל ועוד אחרים דומים, היו להם נעימים ונחמדים. בורכי הלמוד בתלמוד היו הרמב"ן והרשב"א וכל ההולכים בשיטתם מנהיגיהם, ואולם בהוראותיהם לא סרו ימין ושמאל מפסקי הרי"ף והרמב"ם והרא"ש אשר היו המאורות הגדולים להאיר לאנשי ספרד את הדרך ולכו בה ולהבינם את המעשה אשר יעשו. ההמשך אחר שלשת עמודי ההוראה האלה היה להם לחק ולא יעבור. אחרי זמן לא כביר החק הזה נכתב ונחתם בספר וקיימיהו וקבלוהו עליהם היהודים מצאצאי ספרד עליהם ועל זרעם. ויהי כשלושים שנה אחרי גלות היהודים מספרד עמד רב אחד מיוחד בדור ביתרון הכשיר חכמת התורה וישם אל לבו לתתם תורת ההוראה הדרושה למעשה בזמן הזה. החכם היה הרב רבי יוסף ב"ר אפרים קארו. כמעשה רבנו משה אשר עשה קצת חבורים כמו פירוש המשנה לספר המצות שיהיו כמביא לחבורו משנה תורה המיועד להיות מקור ההוראה לישראל בזמנו, אף כן עשה הקארו. בתחלה חבר ספר כסף כשנה לברר וללבן ספר משנה תורה להרמב"ם אשר הוא היסוד להלכות אשר השב לחברו. ואחרי כן עשה ספרו בית יוסף המקיף כל השיטות והמנהגות וההוראות והפסקים אשר נתחדשו והוסכמו אחרי הרמב"ם וחברו אל ספר הטורים לא שיהיה פירוש אליו כי אם תלוא בו יען שגם הוא הוסיף על הלכות הרמב"ם דברי חכמים ושיטותיהם עד זמנו ובפרט שכלל בספרו כל פסקי הרא"ש אביו וההוראות בתשובותיו ובא הרב בית יוסף ושת עליו עוד נוספות. ויהי כאשר-כלה לעשות את המלאכה הנכבדה הזאת אשר בה עמל ויגע בהגהה אחר הגהה יותר משלושים שנה, אז אמר הגיע העת לקבץ על יד כל התולדות ההלכותיות אשר נמצאו לו מתוך הכסף משנה ובית יוסף ולחברם בספר וחפצו הצליח בידו, כי חננו אלהים בארך ימים, וחבר באחרונה את ספרו של חן ערוך על דרך הלכות הרמב"ם בלשון צחה ובמליצה נמרצה אשר כל מביניו באמת יתפלאו על המראה, כי מלבד ספר הרמב"ם לא בא כבשם הזה. והנה הספר הזה הוא חותם תעודה שהיהודים הספרדים שגלו אז קיימו עליהם זה החק לבלתי סור ימין או שמאל בהוראתם ממה שהוסכם משלשת המורים הנאמנים האלה הרי"ף והרמב"ם והרא"ש. ויען כי הקארו יסד את ספר שלחן ערוך על החק הזה על כן הוא היה לחק לכל היהודים הספרדים.

איטאליא היתה ארץ במח ליהודים לערך שאר ארצות הנוצרים ועל כן גם היא משכה אליה רבים מעשוקי ספרד ומן הגולים. כבר לפני דור ודור היה משא ומתן בין חכמי ספרד ואיטאליא. החכמות שאביו האיטאלינים ממקור ספרד. כמו לספרדיים היה הרמב"ם גם לבני איטאליא מורה ומנהיג. ומהם גם למדו חכמת הלשון והמליצה. גם חכמת הקבלה היתה נחלה להם ממקובלי ספרד. ואין ספק כי כל החכמים המופלגים בכל אלה הענינים אשר קמו באיטאליא דור אחר דור כמו רבי עובדיה מברטנורא ורבי עובדיה ספורנו בעל הפירושים והמבקר הנכבד ר' עזריה מן האדומים בעל מאור עינים ועוד אחרים כלם נמשכו אחרי ששת חכמי ספרד. אך ברבות המצוקות באשכנז, גם משם רבים באים לארץ המונים וחכמים עד כי יסדו להם קהלות אשכנזיות מיוחדות, ומהם נתפשטו תורות האשכנזים בארץ הזאת. אמנם רבים יותר נרדף ח"ה

היו האשכנזים אשר עזבו את ארצם ויתישבו בקצת רוסיה ובמדינות מלכות פולין הפולניים המאוחדים בעצמם העידו כי הם מבני בניהם של האשכנזים. וגם יצאנו לדעה כי החזקו עד היום בלשון אשכנז ומדברים בה, אף כי לפי סבבאם לא תואר ולא הדר לה. אבל יותר מזה ומה מבורר הדבר כן מתוך דרך לסוד והתחקים משאר כל החכמות והסודות. הנה ברור הדבר כי כבר לפני דוד ודודו היו קהלות יהודים באלה הארצות וישבו שם במח ובכל עת היו חכמי פולין נושאים ונותנים הרבה עם חכמי אשכנז הקרובים אליהם יותר מעם חכמי ספרד. אמנם לערך שרבו הרדיפות והמצוקות באשכנז כן הרבו הבאים משם לפולין והביאו אתם תורתם ופנהנים ודרך למידה ומעט מעט היו הפולנים הלכים בכל ענייני תורה אחריו האשכנזים ובכל מנהגיהם. ויהי כצאת ספר שלחן ערוך למהר"י קארו לאור עשה רושם בעולם והיה קרוב הדבר שמנהג אשכנז אשר הם מתיחסים אחריה כי היו מבני בניהם של האשכנזים ידח נדח מלפניו קם אחד מרבני פולין איש אשר רוחו בו הוא הרב רבי משה איסרלס ופרש מפה על השלחן ושת עליו נוספות מכל דעות האשכנזים הראשונים והאחרונים והעריך לפנינו מנהגיהם וברבים מהם צוה שאין לשנותם, ומלבד אלה הוסיף עוד הרבה דינים ודיני דינים אשר השמיט הקארו ובדרך הזה נשלם ספר חקים למורים בישראל.

אמנם כאשר מראש לא נועדה התורה שבעל פה להיות התוכה ובכל עת בקים אדם לחתמה כמו רבי במשנתו רב אשי בתלמודו בעל הלכות גדולות והרי"ף בהלכותיהם הרמב"ם במשנת תורה תמיד הבאים אחריהם שכרו החיות ועוד הגדולות והרחיבות כן היה הדבר גם עתה. לא ספר המורים ולא השלחן ערוך היה שותף להם. בקנאה גדולה התעוררו גדולי ההלמנודיים בפולין ועשו ספרים אין קץ בהוראת איסור והיתר ובכל ענייני פסקי הלכות אשר כבר נגמרו ונכתבו ונחתמו בשלחן ערוך עד תום. קצתם שמו מגמתם לברר וללבן ולפרש את ספרי המורים והשלחן ערוך. וקצתם עשו ספרים מיוחדים לעצמם מפסקי דינים בלי התלות במורים ובשלחן ערוך עד שבזמן אחרון עמדו חכמים ועשו קצורים מן השלחן ערוך והכניסו בתוך הקצורים כל מה שאנו וחקרו וחדשו מפניו ולהשלים מלאכתם עוד הוסיפו מה שמצאו דינים מחודשים בתוך ספרי החשובות מן האחרונים, וזה נקרא קצור שלחן ערוך! כן היא המדה המהלכת על פני כל הדורות האחרונים כמעט עד זמננו. התולדות אשר יצאו מזה הן רבוי דינים ודיני דינים חדשים אין ספורות למו. ואמנם אלה התולדות אשר רבו וכמעט כבדו מנשוא הויקו לשמירת המעשה בדת התורה שבעל פה, ועינינו רואות כי נתאמתו מאד בימינו הדברים אשר אמר רבי חייא הגדול והזהיר (ב"ר פ"ט): שלא יעשה הגדר גדול על העקר שלא יפול ויקצץ בנמיעות.

הנה בכל הדרך אשר הלכנו בה עד כה לא פגשנו רק אחד מרבני אשכנז באלה הדורות האחרונים והוא מהר"ר ליפמן טלהוין הרב מפראג אשר השתדל לדעת חכמות העולם והיא העד והוא הדין על מעללי חכמי דורו וארצו, והעיר תלונה קשה עליהם על אמרם - רבני אשכנז - די לנו בדורנו בלמידת התורה האסור והמותר ושאר מצות הנקונות גופניות ואין איש שם על לב לירידת השם (עי' פרק כ"ו). ובאמת כמעט מכל דבריהם ותורותיהם אשר שמענו ונדעם לא הנחילנו דבר גדול או קטן לזכר אמונתנו מכתמי אמונות מפלות ולמעט בעם דעות מושכלות מוסר דעה ובינה והשכל, ולא התבוננו ברוח התורה ובמעשי מצותיה, וכל החכמות הנשגבות המועילות לתיקון המדות אך כנכריות נחשבו להם וחמאת. כן היו המעמידים באשכנז (יד"ח ח"ה) ובפולין

ובפולין אשר הם מצאצאי בני אשכנז זמן ארוך עד המאה הששית ועוד מעט הלאה נס הדרשות אשר דרשו ברבים לא היו לרוב כי אם הודעת דינים ומעשה חרודים בפלולים חריפים בין בהלכה בין באגדה. גם בין הספרדים בארצות אשר נאחזו בהן אחרי הגרושים לא נשבה עוד רוח ספרד, החכמה והמדע מעט מעט פסקה מכנס, גם חכמת התורה הלכה אחורנית. הן אמנם כי אין להכחיש כי גם בזמנים האחרונים היו בין הספרדים חכמים גדולים בתלמוד ופוסקים ובקיאם עד להפליא בכל זאת לפי הרוב אברה חכמת אבותם טבנים. אמנם מראה מאד נפלאה נגלתה לעינינו בזמן האחרון, בני אשכנז ובני ספרד החליפו עמדתם. מצאצאי ספרד נסחו כמעט כל הגדולות אשר עשו אבות אבותיהם בחכמה, בלשונות, בחכמת לשון הקדש ובשאר מרעים, ותחת זה החלי בחצי הראשונה למאה הששית באשכנז כל אלה לפרוץ. הציגה במקרא, ההגות בחכמת דקדוק לשון הקדש ומליצתה, והדרישה בספרי המחקר ובפירושי מקרא לפי פשוטם ורוח חכמתם, מורשת רבותינו הספרדים, נשאו ראש והיו מטרת חפצם לרבים, והיו המנהיגים לנחותם בדרך החכמות הכלליות אשר בעת התיא מלאו פני כל ארצם הנובת ההשכלה אשר מרשנה יריון כל עממה ויהי היתודי כאחד מהם. לא ארכו הימים והנה חכמת ישראל הלכה מחיל אל חיל. גדולי חקרי לב קמו ובראו חדשות בארץ אשר לא שיערו קדמונינו והן חכמת התולדה לעמנו, אנו וחקרו ותקנו דברי הימים לעם היהודים וספרותו, וכמעט לכל פנה כפנות חכמתם, דרשו בכל קדמוניות אומתנו, חפשו בחפש מחיפש תעלומות חכמה גלו דרכי מדעיהם הנשכחים מני רגל, והציגו יד לזכרון המון חכמי ישראל אנשי מעשה וגדולי עצה ותושיה אשר נשכחו: כמת מלב ושנות מאה ככירים ששם בהשך יכוסה.

התלמוד וחמדרשים וכל ספרי התורה שבעל פה וספרי הגאונים והרבנים הראשונים והאחרונים היו ראשי המקורות למחקריהם, ואמנם גם להפך אלה המחקרים פעלי העצומה גדולה על הדרישה בכל אלה ספרי המקוריים. בקרת התלמוד ישרה הגיונית ומושבלת לקחה עמדת הפלפול הכוזב, הם הכו עד חרטה את הפלפול המסוכך והמעוקש כי הראו כי שוא ידבר ויגיעתו הבל ורעות רוח. רוח חכמה וכינה רוח מדעי והגיוני אשר יצא מאשכנז ושכניה טובב טובב הולך עד פולין ורוסיה הגיע – מחוות אשר בהן טאו חריפות הפלפול תקעה אהלה – גם שם זאת הסרת מעט נגרשה מחיות נברת. לא נעשה בנפשנו שקר לאמר כי דרך הלמיד המעוקל והמעוקש הזה כבוד נגזר כלה מן הארץ, ידענו גם ידענו כי עוד רבים מן הרבנים ודורשים את התלמוד ימצאו בו חפץ ויבלו בו כחם וזמנם, אבל זאת נאמר כי בקשת החכמות והמדעים כבר הכתירו מכה לא תוכל להרפא ואין לו תקיטה בדור יבא. ואנו נחשוב כי השתלשלות התורה שבעל פה שנתה פניה. לא עת עתה עת המצאת דינים חדשים והרחבת הישנים והרבות איסורים וספות חומרות על חמירות, אבל השתלשלותה הפנה דרך אחרת. סגולות יקרות יש לנו מורשה מאבותינו. דעות, ומדות, משפטי צדק ואמתות אשר הם צפונים בסתר רמזים בהלכה ובאגדה. לאמר לצפונים האלה צאו לאור ולאשר בחשך ויגלו, זה היא ההשתלשלות אשר זמננו דורש אותה. ערך ההלכה אינה רק לדעת הרין היוצא ממנה כי אם יהיו עינינו פקוחות על הרוח אשר בקרבה. אין מספר להלכות אשר למדא עין רק מלמדות הרין למעשה אמנם הסתבוכן בהן בינה ימצא כי הרבה דעות צדיקות היבה רעיונים והגיונים אמתיים לחקון דרכנו ושלמותנו נוכל ללמוד מהן. ועוד יותר חובה עלינו לעמוד על רוח האגדה לחתור בקרקעיתה פניני מסר השבל, לפתור דבריה וחדותיה פתרון ברור, לגלות אמתותיה ודעותיה, כי אנצך כל כלי חמדה היא האגדה, והיועד להכר התבן מן הבר ימצא בה תעלומות

(וירד חיה)

חכמה

חכמה תרת אבת המיסה. זאת האגדה היתה לפנינו עיובה ונטישה או עלובה ונהלאה, התלמודיים לא חננוה, חכמי ספרד שנו פניה בפחילוסופיהם, רבים מהדרשנים שמוה לקלם כפולס. הן אמנם כי בזמן ההוה הוה חייבים אנו לתת תורה ותהלה לרבים מדורשי חכמת ישראל אשר שמו לב אל האגדה וספריה לזרית ולהבר נוסחאותיהם לנקהם משגיאות סופרים לעמוד על זמן הוסדם אך מי לא ידע כי כמו אלה וכיוצא בהם הם רק דברים מפלים למה שאנו מבקשים, עיקר תכלית דרישת האגדה היא להתלמד מתוכה "לדעת חכמה ומוסר להבין אמרי בינה", להבין משפטיה הצודקים ולראותם כמראה ולא כחידות. הפנה עתה לדרכי נעם האלה צדקת ה' עשה ומשפטי צדק עם ישראל, רב פעלים היא ועוזר לחלק נכבד מהשתלשלות התורה וקדש את השם ברבים, כי הם הדרכים הנאותים לחוק ולאמץ הלבבות ברת אמת להגדיל תורתנו ולהאדיר, ונאותים להסיר חרפת העמים מעל ישראל ויזקיקם באמת בתורת ישראל כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים.

רשימת תבן החבור

אגרת המאירי 45, 51.	א
אגרות מליצה בחשובות 197.	
אגרת אל תתי כאמתיך 199, 211, 221.	אבא מרי בן כסה 26, 41, 43, 67, 68.
אדרבה בחרם 47.	אביגדור קרא בן רבי יצחק 263.
אהרן הלוי רא"ה 36, 53.	אבטלוס 38, 59.
אהרן 251, 259.	אבנר הלמיד רמב"ן 20.
אהרן מאסנהיים 261.	אברהם אבאלעפאי 50, 102.
אהרן אלדאבי 268.	אברהם מפסרו 96.
אהרן בלומבלין 169, 239, 248.	אברהם אלפואל 162.
אור ה' לר"ח קרשקש 192, 205.	אברהם זכות בן שמואל יוחסין 91, 232, 234.
אחיטוב ספרמה 102.	אברהם זכס 278.
איטליא 93, 266, 281.	אברהם בן נדמיאש 267.
איוזיק מירנא 246.	אברהם קרא 262.
איוזיק שטיין 261, 262.	אברהם ואלאנסי 235.
איוזיק הלוי במרפורק 249.	אברהם בן יצחק הלוי 200.
אליה מפרגא 247, 251.	אברהם אלקהלי 162.
אליה דילמדינו 275.	אברהם משרוט 183.
אליעזר מגרמיוזא 25, 221.	אברהם קליוונר 166, 246.
אליעזר מאסכאו 251.	אברהם ב"ר יצחק מרסון ספרד 207.
אליעזר בן יואל הלוי 62, 72.	אברהם נבננשת 212, 224.
אליעזר בן נתן 61.	אברהם אבן עזרא 6.
אליעזר בן שמואל טרויש 259.	אברהם סבע 221.
אמונה למעלה בחקירה 22, 39, 212.	אברהם בן ש"ס ביבאנו 226.
אמונות מפלות 95, 143, 219, 252.	אגדה 25, 39, 40, 104, 191, 228, 277.
אניסים	(דורר ה"ה)